

‘EEN HERINNERING AAN BARBAARSCHE TIJDEN’

Nederlanders en het duel, 1800-2000

Ignaz Matthey

ignaz.matthey@wolmail.nl

Oorspronkelijk gepubliceerd in *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 7 (2005) , p. 251-286. Deze internetversie bevat enkele correcties en aanvullingen.

Het incident deed zich voor tijdens de eerste maanden van de Belgische Opstand. De koopman-literator E.J. Potgieter, die toentertijd in Antwerpen woonde, maakte er in zijn dagboek een aantekening over. Wegens schendingen van de wapenstilstand had de ‘Hollandse’ generaal Chassé op 27 oktober 1830 Antwerpen laten bombarderen. De nacht na het bombardement klonken er pistoolschoten in de stad. Potgieter zag mensen in hun nachtgewaad voor de vensters verschijnen, bevreesd als ze waren voor een nieuw bombardement. Toen klonk door de stille straten de geruststellende uitroep van een officier: ‘Rassurez-vous, ce n’est qu’un duel’.¹

Geen paniek, het is maar een duel. En met duels waren de Belgen vertrouwd. In de eerste helft van de negentiende eeuw zijn op hun grondgebied nogal wat duels uitgevochten. Aanvankelijk betrof het voornamelijk Fransen die buiten bereik van de Franse justitie wilden blijven, maar in de roerige jaren dertig waren er onder de duellisten ook de nodige autochtonen. Om het kwaad te beteugelen nam het Belgische parlement in 1841 een aparte wet tegen het duelleren aan.² Later in de negentiende eeuw, toen Fransen en Duitsers steeds meer gingen duelleren, werd het duel in België net als in Nederland een zeldzaam verschijnsel.

Duitsers namen het duel bloedserius. Duitse duels waren berucht om hun hoge mortaliteit. In Frankrijk werd veel geduelleerd - tijdens het laatste kwart van de negentiende en het begin

---

¹ Conrad Busken Huet, *Het land van Rubens* (Amsterdam 1881), p. 258.

² R. Baldick, *The duel. A history of duelling* (Londen 1970), p. 145.

van de twintigste eeuw zelfs nog meer dan in Duitsland - maar daar was het een tamelijk frivole aangelegenheid waarbij betrekkelijk weinig doden en zwaargewonden vielen.³ De Nederlandse situatie leek het meest op die in Engeland en Scandinavië, waar het duel tegen het midden van de negentiende eeuw vrijwel was uitgestorven.⁴ De Alkmaarse officier van justitie P.M. van Goens noemde het duel in een lezing uit 1834 'in ons vaderland (...) hoogst zeldzaam (...) hoewel het vooroordeel deswege nog niet met tak en wortel uitgeroeid [is]'.⁵

Attitudes tegenover het duel

Volgens de Italiaan Edmondo de Amicis, die in 1873 Nederland bezocht en zijn reiservaringen beschreef in de bestseller *Olanda* (eerste druk Florence 1874), kon men de duels die in een tiental jaren in Den Haag - vanouds dé duelleerstad van Nederland - plaatsvonden 'op de vingers tellen'.⁶ Geïntrigeerd door de zeldzaamheid van duels hier te lande ging De Amicis op zoek naar een verklaring. Hij legde aan een gezelschap de vraag voor 'of de publieke opinie in Nederland aan het duel vijandig was'. Het antwoord luidde 'Ja, zo vijandig als maar mogelijk is'. De Amicis vroeg door: dus een jongeman van goede huize die een uitdaging tot een duel weigert hoeft bij jullie niet te vrezen voor zijn reputatie? Sommigen beaamden dat, maar de meerderheid vond dat de weigeraar zijn goede naam op het spel zette. Uit die mini-enquête trok De Amicis de volgende conclusie:

Uit hetgeen ik hoorde maakte ik de gevolgtrekking dat, als er in Nederland weinig duels plaats vinden, dit niet, zoals ik eerst dacht, te wijten is aan een algemene en stellige minachting voor dit woeste vooroordeel, maar meer aan de zeldzaamheid van het geval dat twee beschaafde lieden zich door hun hartstocht zover laten brengen, dat men naar de wapens moet grijpen, met andere woorden, dat het meer een gevolg is van de volksaard dan van opvoeding. Zelfs in de heftigste openbare of particuliere

---

³ Kevin McAleer, *Dueling. The cult of honor in fin-de-siècle Germany* (Princeton 1994), p. 75-76, 224.

⁴ McAleer, *Dueling*, p. 3, 77; Baldick, *The duel*, p. 113-114.

⁵ P.M. van Goens, *Verhandeling over het tweegevecht gehouden in het genootschap 'Chi va piano, va sano' te Hoorn op 19 maart 1834*, p. 17 (handschrift in Nationaal Archief, Collectie Van Goens inv. nr. 72).

⁶ Edmondo de Amicis, *Nederland en zijn bewoners* (Utrecht-Antwerpen 1985), p. 138.

discussies, komt het zelden tot een persoonlijke belediging. En bij de discussies in de Kamers - somtijds heftig genoeg! - zeggen de afgevaardigden elkaar harde waarheden, maar met kalmte, zonder kabaal; hardheden die natuurlijk meer de zaak dan de persoon betreffen en houtsnijden maar geen pijn doen.⁷

Het citaat komt erop neer dat Nederlanders weinig duelleren omdat zij conflicten binnen de verbale perken weten te houden. Dat had De Amicis goed gezien. Wat tegenwoordig bekend staat als het poldermodel wortelt in de consensuscultuur van een volk dat door de eeuwen heen heeft leren leven met de noodzaak om compromissen te sluiten. Met zijn waterschappen, gilden, stadsbesturen, gewestelijke Staten en Staten-Generaal is Nederland van oudsher een vergaderland geweest.

De aversie van duels had ook te maken met het door en door burgerlijke karakter van de Nederlandse samenleving. In de loop van de zestiende eeuw verloor de adel hier zijn betekenis als politieke machtsfactor. De adellijke opvattingen over het point d'honneur hadden daardoor geen invloed op de mentaliteit van de regentenelite in de Republiek, die afwijzend stond tegenover het duel.⁸ Tot op de dag van vandaag wordt Nederland gekenmerkt door een opmerkelijk grote afkeer van geweld. De Amsterdamse hoogleraar sociologie Abram de Swaan ziet hierin zelfs 'een beschavingsverschijnsel dat verder in de wereld heel uitzonderlijk is'.⁹

Hoewel ze hier weinig voorkwamen bestond er in het negentiende-eeuwse Nederland een tamelijk grote belangstelling voor duels. Het maatschappelijke debat over het fenomeen laaide van tijd tot tijd op naar aanleiding van geruchtmakende affaires, zoals het hooglopende conflict dat op 19 februari 1846 in de Tweede Kamer ontstond tussen de afgevaardigde E.W. van Dam van Isselt - een van Thorbeckes Negenmannen - en minister van Financiën mr. F.A. van Hall. Van Dam van Isselt bezigde toen woorden die door sommigen werden opgevat als een uitdaging tot of uitlokking van een duel. Vermoedelijk was die verdenking terecht. Van Dam van Isselt, een notoire driftkikker, deinsde in elk geval niet terug voor een duel. Eerder

---

⁷ Aldaar, p. 138-139.

⁸ Ignaz Matthey, 'Eer is teer. Duelleren in Holland, 1600-1800', in: *Pro memorie. Bijdragen tot de Rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 7 (2005), p. 81-114; aldaar, p. 91-92.

⁹ Abram de Swaan, 'De lucht, het lijf en de leden', in: *NRC Handelsblad, Zaterdags Bijvoegsel* 17-11-2002.

had hij al eens tevergeefs de gouverneur van Gelderland daartoe uitgedaagd. Tot een duel kwam 't ook dit keer niet, maar de ophef over het incident was er niet minder om. Na het tumultueuze Kamerdebat publiceerden voor- en tegenstanders van Van Hall enkele brochures waarin behalve de kwestie zelf - een fiscale aangelegenheid - ook de vermeende uitdaging en de positie van het duel in het Nederlandse strafrecht breed werden uitgemeten. De tekstdichter van een in het hele land verspreid straatlied schilderde Van Hall af als een lafaard en roemde Van Dam van Isselt :

Wie is de held die geldt voor tien? Van Dam!

Wie liet er een de tanden zien? Van Dam!

Wien blaakt het hart van fieren moed,

en met de ridder-eer in gloed?

Van Dam, Van Dam, Van Dam.¹⁰

Eveneens grote beroering ontstond toen mr. H.J.A. Raedt van Oldenbarnevelt, officier bij de Haagse arrondissementsrechtbank, in 1865 satisfactie eiste van de advocaat mr. W. Wintgens. Tijdens een civiele rechtszaak waren de twee met elkaar in botsing gekomen. Het proces in kwestie ging over de schadevergoeding voor een beeldje dat Raedt van Oldenbarnevelt had uitgeleend voor een tentoonstelling. Volgens hem stelde deze sculptuur zijn roemruchte familielid Johan van Oldenbarnevelt voor. De jongen die het beeldje na afloop van de expositie moest terugbezorgen had het laten vallen, waardoor de kop ervan beschadigd was geraakt. Raedt van Oldenbarnevelt eiste van de tentoonstellingscommissie een schadevergoeding van maar liefst tweeduizend gulden. De arrondissementsrechtbank in Den Haag wees zijn vordering af, waarop hij in appèl ging bij het Hof. Wintgens, die optrad als advocaat van de tentoonstellingscommissie, betoogde tijdens de rechtszitting dat het beeldje 'hoegenaamd geen kunstwaarde bezat, dan alleen in de verbeelding van mr. Raedt'. Hij beriep zich op experts volgens wie het beeldje niet Johan van Oldenbarnevelt maar de heilige Hiëronymus voorstelde. De eis tot schadevergoeding berustte volgens Wintgens op ijdelheid

---

¹⁰ A. Hallema, 'Een Tweede Kamerlid, dat met een minister wilde duelleren. Het conflict Van Hall Van Dam van Isselt'. Ongedateerd krantenknipsel in de collectie Wouters/Moormann van het Meertens Instituut, geraadpleegd via www.geheugenvannederland.nl (5-10-2005).

en hebzucht.¹¹ Een woedende Raedt van Oldenbarnevelt stuurde Wintgens een brief waarin hij genoegdoening eiste:

(...) uwe taal is zoo beleedigend grof en alle perken van betamelijkheid te buiten gaande, dat ik mij gerechtigd acht, u voor deze in het openbaar uitgesproken woorden voldoening te vragen.¹²

Raedt van Oldenbarnevelt wilde geen schandaal zolang de zaak nog onder de rechter was. Na de uitspraak zou hij Wintgens laten weten wie als zijn secondanten zouden optreden. Wintgens bond in door toe te geven dat hij te sterke uitdrukkingen had gebezigd. Mocht Raedt van Oldenbarnevelt met dat excuus geen genoeg nemen dan was hij bereid tot een duel.¹³

Raedt van Oldenbarnevelt aanvaardde deze verontschuldiging, maar daarmee was de kous niet af. *Het Dagblad voor Zuid-Holland en 's-Gravenhage* reageerde met een lang hoofdartikel dat fulmineerde tegen Raedt van Oldenbarnevelts uitdaging en duelleren in het algemeen. De schrijver vond het een aanfluiting dat een ambtenaar van het openbaar ministerie zich van zo'n bruto middel als het duel had willen bedienen.¹⁴ De erudiete veelschrijver Antonius van der Linde greep de affaire aan om een brochure te publiceren waarin hij allerlei klassieke bezwaren tegen het duelleren nog eens oplepelde: beschaafde volkeren uit de Oudheid als de Grieken en Romeinen kenden het duel niet; het is een barbaars relict uit de Middeleeuwen; niemand mag het recht in eigen hand nemen; wie een fysieke krachtmeting wint bewijst daarmee niet zijn morele gelijk; een onterechte beschuldiging of belediging tast de eer niet aan.¹⁵ Precies dezelfde argumenten gebruikte Van Goens in zijn eerdergenoemde lezing, die hij hield naar aanleiding van een geruchtmakend duel in Parijs waarbij generaal Bugeaud de parlementariër Dulong had gedood. Van Goens brandmerkte het

---

¹¹ *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* 14-2-1865.

¹² N.N. [= A. van der Linde], *Het duel. Beschouwingen, meêgedeeld naar aanleiding van de uitdaging van mr. W. Wintgens door mr. H.J.A. Raedt van Oldenbarnevelt* (Utrecht 1865), p. VI. In 1866 verscheen een Franse vertaling van deze brochure (A. van der Linde, *Selbstbibliographie mit biographischen Daten* (Leipzig 1885), p. 48-49).

¹³ Van der Linde, *Het duel*, p. VII-VIII.

¹⁴ Aldaar, p. IX-XI.

¹⁵ Aldaar, p. 13-57.

tweegevecht als een ‘onzinnige en roekeloze gewoonte’, die strijdig was met de ‘grooten afkeer van rauwheid en bloeddorst in de eeuw, welke wij beleven’.¹⁶

Hoewel duellieren over het algemeen gesproken door opinieleiders scherp werd veroordeeld zijn er in de negentiende eeuw nogal wat juristen geweest die hebben betoogd dat deze vorm van eigenrichting, hoe barbaars ook, in bepaalde omstandigheden toch valt te rechtvaardigen. Zo verdedigde H. de Kock in zijn proefschrift over het duel de stelling dat de uitdager of degene die de uitdaging aanneemt soms het enig mogelijke bewijs levert ‘dat de eer voor hem groter waarde heeft dan zelfs het leven’.¹⁷ C. Beels, die eveneens op een juridisch proefschrift over het duel promoveerde, vond het duel gerechtvaardigd bij beledigingen of beschuldigingen waartegen de wet geen of onvoldoende bescherming biedt.¹⁸ Ook B. de Beaufort, auteur van de dissertatie *Beschouwingen over het tweegevecht*, achtte het duel om die reden soms onvermijdelijk:

Ik ben er van overtuigd dat soms de grootste tegenstander van het duel in een toestand kan komen dat hij zedelijk verplicht is, zijne toevlucht tot het tweegevecht te nemen. Zou een man van eer, in den waren zin des woords, toelaten dat zij die hem na aan het harte liggen worden belasterd of bespot? Zou hij voldaan wezen, zoo de verleider van haar die hij lief heeft, slechts eene bij de wet bepaalde straf ontvangt? Ieder beantwoorde deze vragen voor zich zelve; ik voor mij acht het zeker dat verreweg de meesten mij zullen toegeven, dat in bovengenoemde en vele andere gevallen het tweegevecht *bepaald onvermijdelijk* [curs. De Beaufort] is.¹⁹

In dit verband noemde de advocaat F. Pels Rijcken het voorbeeld van een vader die wil optreden tegen de onverlaat die zijn dochter zwanger heeft gemaakt, maar dat ontkent. Omdat

---

¹⁶ Van Goens, *Verhandeling*, p. 4.

¹⁷ Henri François de Kock, *Het duel. Aanteekening op Boek II, titel VI van het ontwerp-Wetboek van Strafrecht van 1875* (diss. Leiden 1876), p. 4.

¹⁸ Clemens Haro Beels, *Strafrechtelijke beschouwingen over het Duitsche studentenduel* (diss. Amsterdam 1887), p. 27-28.

¹⁹ Binnert Philip de Beaufort, *Beschouwingen over het tweegevecht* (diss. Utrecht 1881), p. 100-101.

de wet een onderzoek naar het vaderschap verbiedt is voor hem een duel de enige mogelijkheid om verhaal te halen.²⁰

Konden juristen als De Kock, Beels, De Beaufort en Pels Rijcken het duellieren in bepaalde omstandigheden billijken, de advocaat T.M. Roest van Limburg wierp zich zelfs op als principiële voorstander van het duel. De voordelen wogen zijns inziens ruimschoots op tegen de nadelen. De dreiging van een duel heeft - aldus Roest van Limburg - een civiliserende werking doordat onbeschofte lieden zich inhouden uit vrees te worden uitgedaagd. Dankzij het duel kan een individu zelf optreden tegen krenkingen waarvoor de rechter geen soelaas biedt. Een wettelijk verbod op het duel zou meer kwaad dan goed aanrichten. De overheid mag burgers niet een verdedigingsmiddel ontnemen dat noch tegen het natuurrecht noch tegen de belangen van de staat indruist. Wanneer iemand zijn leven wil riskeren om zijn eer te verdedigen is dat zijn goed recht.²¹ Volgens Roest van Limburg fungeert het duellieren ook als uitlaatklep, waardoor moorden en familievetes worden voorkomen. De schrijver van een anoniem pamflet uit 1842 was dezelfde mening toegedaan. Hij voerde daarvoor als argument aan dat in Italië, waar weinig werd geduëlleerd, relatief veel meer moorden en vergiftigingen voorkwamen.²²

In kringen van Nederlandse officieren gold, over het algemeen genomen, duellieren als een noodzakelijk kwaad dat zoveel mogelijk moest worden vermeden (zie p. XXX).. Openlijke verheerlijking van duels kwam in Nederland zelden voor. Tot de schaarse voorbeelden behoren Multatuli en Lodewijk van Deyssel, over wie later meer.²³ Daarentegen bestond - en bestaat er nog steeds - een algemene, door allerlei lees- en kijkvoer gestimuleerde neiging het

---

²⁰ F. Pels Rijcken, *Pleitrede over de regtsvraag of het duel met deszelfs gevolgen bij de bestaande wetten is voorzien, gehouden voor het Hoog Militair Gerechtshof den 22sten en 23sten mei 1844 (...)* (Breda 1844), p. 63. Het wettelijk verbod op het instellen van een vaderschapsactie werd in 1909 opgeheven.

²¹ T.M. Roest van Limburg, *Iets over het duel als onderwerp van wetgeving* (Rotterdam 1836), p. 16-33.

²² N.N., *Iets over de wetgeving betrekkelijk het tweegevecht en de beleedigingen* ('s-Gravenhage 1842), p. 15.

²³ Ook de essayist Menno ter Braak heeft zich geëxalteerd over het tweegevecht uitgelaten. In de recensie van een bundel Poesjkin-verhalen noemde hij het duel 'dat product van elegante sublimering der spontane botsing tusschen twee mannetjesdieren' en een 'symbool van een sterke vitaliteit, die zichzelf weet te begrenzen in een soort harmonie der voorgeschreeven handelingen' (*Het Vaderland* 29-11-1936).

duel te romantiseren. Menig negentiende-eeuws toneelstuk draaide om een duel. In Nederland betrof het overwegend vertalingen, vooral van Franse blijspelen.

Een oorspronkelijk Nederlandstalig voorbeeld is de tragikomedie *Een hedendaagsch duël* van J.J. Aghina (eerste druk 1862, tweede druk 1869), die zich afspeelt in het Leidse studentenmilieu. Een van de twee hoofdrolspelers, Verpoorten, beledigt zijn medestudent Van Goch door een schampere opmerking te maken over diens geliefde: zij zou het al met 'de helft van Leidens jeugd' hebben aangelegd. Er volgt een pistoolduel. Nadat de duellisten tegelijkertijd een schot hebben gelost stort Van Goch jammerend neer, in de stellige overtuiging dat hij dodelijk is getroffen ('Ik voelde 't moordend lood mij dwars door 't harte gaan!'). De tot 'dokter' gebombardeerde Van der Lap komt echter na een grondig onderzoek tot de bevinding dat Van Goch niets mankeert. Geen wonder, want de pistolen blijken door secondant La Croix met los kruit in plaats van kogels te zijn geladen! Er wordt besloten het duel met degens voort te zetten. Op het moment suprême van het degens kruisen verschijnt een bediende ten tonele met een brief van Van Gochs hartedief - blijkens haar taalgebruik een meisje van eenvoudige komaf. In de brief bekent zij reeds geruime tijd de 'bruid' van een huisknecht te zijn. Einde duel. De beteuterde Van Goch verzoent zich met zijn tegenstander van zo-even.

Fictionele duels hebben in de regel een amoureuze achtergrond. Daarmee geven negentiende-eeuwse toneelstukken, verhalen en romans echter een zwaar vertekend beeld van de toenmalige werkelijkheid, althans die in Nederland. Van 26 van de 35 in dit artikel voorkomende duellaffaires (19 feitelijke en 16 afgeketste duels) is de aanleiding bekend. In slechts drie gevallen (11%) ging het om een liefdesaangelegenheid. Verreweg de meeste duels kwamen voort uit futiliteiten zoals ruzies tijdens het kaarten of biljarten en woordenwisselingen aan de borreltafel.²⁴

Wetgeving en rechtspraak

Tijdens de Republiek zijn vooral de Staten van Holland actief geweest bij de bestrijding van het duel. Het Hollandse plakkaat op de tweegevechten van 27 maart 1657 was gericht tegen het duelleren door onderdanen in het algemeen. Andere Hollandse plakkatens hadden het

---

²⁴ Over aanleidingen tot duels zie ook Matthey, 'Eer is teer', p. 94-97.

speciaal gemunt op Leidse studenten (1641) en - verreweg de belangrijkste doelgroep - militairen (1610, 1627, 1637, 1684).²⁵

Na de Bataafse Omwenteling heeft het er een tijdlang naar uitgezien dat deze antiduelwetgeving op nationale schaal zou worden gecontinueerd. Op één uitzondering na bevatten alle ontwerpen voor criminele wetboeken voor het krijgsvolk uit de jaren 1799-1808 bepalingen over het duel. De militaire wetboeken uit 1814 en 1815 zwijgen echter over dit onderwerp, vermoedelijk omdat men heeft willen afwachten wat het algemeen strafwetboek zou bepalen over het duel.²⁶ In het commune strafrecht maakte het duel een rentree in het Crimineel Wetboek van 1809, dat een afzonderlijke titel over het tweegevecht bevatte.²⁷ Deze comeback heeft echter maar kort geduurd. In de tijd van de Code Pénal (1811-1886) was duellieren volgens de Nederlandse wet niet strafbaar, althans wanneer daarbij geen doden of gewonden vielen. Het Hoog Militair Gerechtshof in Nederlands-Indië, waar in de periode 1867-1917 een op de Code Pénal gebaseerd Wetboek van Strafrecht voor Europeanen van kracht was, oordeelde in een arrest uit 1893 zelfs dat in een regelmatig tweegevecht toegebrachte verwonding en doodslag niet strafbaar waren.²⁸ Deze opvatting sloot aan bij het adagium ‘volenti non fit iniuria’ (vrij vertaald: wie ergens mee instemt heeft achteraf geen reden zich te beklagen) en werd tot diep in de negentiende eeuw ook gehuldigd door sommige Franse rechters, die de strafwettelijke bepalingen inzake verwonding, moord en doodslag niet

---

²⁵ A.J. van Weel, ‘De wetgeving tegen het duellieren in de Republiek der Verenigde Nederlanden’, in: *Nederlands Archievenblad* 81 (1977), p. 282-296.

²⁶ N.N., ‘Tweegevecht’, in: *Militair-rechtelijk Tijdschrift* 35 (1939/1940), p. 19-24; aldaar, p. 20-22.

²⁷ *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* ('s-Gravenhage 1809), elfde titel ‘Van tweegevecht’, art. 151-155. Voor de veel uitgebreidere titels over het tweegevecht in de ontwerpen van 1801 en 1804 zie: O. Moorman van Kappen e.a. (eds.), *Het ontwerp-lijfstraffelijk wetboek 1801* (Zutphen 1982), p. 381-385; O. Moorman van Kappen e.a. (eds.), *Het ontwerp-lijfstraffelijk wetboek 1804* (Zutphen 1982), p. 249-260.

²⁸ De krijgsraad te Bandjermasin had een duellist schuldig bevonden aan ‘het moedwillig en met voorbedachten rade toebrengen van een kwetsuur’ en hem daarvoor een boete van tien gulden opgelegd. In tegenstelling tot de krijgsraad vond de advocaat-fiscaal bij het Hoog Militair Gerechtshof dat de verwonding een langer dan twintig dagen durende onbekwaamheid tot het verrichten van persoonlijke arbeid had veroorzaakt. Hij eiste daarom een gevangenisstraf van zes maanden. Het Hof sprak de beklagde vrij. De redactie van het *Weekblad van het Recht* bestempelde het arrest als een voorbeeld van ‘het gebrek aan de noodige overeenstemming tusschen de Nederlandsche en de Nederlandsch-Indische strafwetgeving’ (*Weekblad van het Recht* 56 (1894) nr. 6439).

van toepassing achtten op het verwonden en doden van een tegenstander tijdens een fair duel.²⁹ In Nederland daarentegen zijn ten tijde van de Code Pénal doodslag en verwonding ten gevolge van een duel altijd als strafbaar beschouwd, althans door rechters in hogere instantie. In 1846 maakte het *Weekblad van het regt* melding van twee rechtszaken waarin duellisten die hun tegenstander hadden verwond werden veroordeeld nadat zij eerst door een lagere rechter waren vrijgesproken. Voor de berechting van uit een duel voortkomende delicten golden hier de algemene strafrechtelijke bepalingen inzake doodslag en mishandeling. Overigens zag justitie het toebrengen van lichte verwondingen nogal eens - volgens Pels Rijcken zelfs 'meestendeels' - door de vingers.³⁰

Katholieken die zich inlieten met een duel zondigden tegen het canoniek recht, ook wanneer er geen slachtoffers vielen. In de loop der eeuwen heeft de katholieke Kerk herhaaldelijk het duelleren veroordeeld. Het concilie van Trente (1545-1563) bepaalde dat alle betrokkenen bij een duel - dus ook de secondanten en degene die medische bijstand verleende - zouden worden geëxcommuniceerd. Deze banvloek is later bevestigd door de pausen Benedictus XIV (constitutie *Detestabilem*, 1752), Pius IX (apostolische brief *Apostolicae sedis*, 1869) en Leo XIII (encycliek *Pastoralis officii*, 1891).³¹

In november 1853 kreeg de bisschop van Roermond, monseigneur A. Paredis, een opmerkelijke brief van pater J. Russcheblatt s.j., die als biechtvader verbonden was aan de St. Michael-kerk te Sittard. Een niet met name genoemde biechteling had aan Russcheblatt bekend dat hij als secondant betrokken was geweest bij een duel, zij het alleen met de bedoeling het gevecht te voorkomen. Russcheblatt raadde deze secondant aan zich tot de bisschop te wenden omdat hij zelf niet bevoegd was hem te ontslaan uit de staat van excommunicatie waarin betrokkenen bij een duel automatisch kwamen te verkeren.³² Omdat

---

²⁹ De Beaufort, *Beschouwingen*, p. 78-81; Roest van Limburg, *Iets over het duel*, p. 1-2. Pas in 1837 staakte het Franse Hof van Cassatie zijn verzet tegen de strafrechtelijke vervolging van doodslag ten gevolge van een duel. Wel hechtte dit Hof vanaf 1828 zijn goedkeuring aan civiele acties van nabestaanden die de geleden schade wilden verhalen op de tegenstander van de gedode duellist.

³⁰ *Weekblad van het regt* 8 (1846) nr. 710; Pels Rijcken, *Pleitrede*, p. 65.

³¹ Johannes Slawig, *Der Kampf gegen das Duellwesen im 19. und 20. Jahrhundert in Deutschland unter besonderer Berücksichtigung Preussens* (Münster 1986), p. 92-98.

³² In 1891 heeft Leo XIII het duel geschrapt van de lijst van misdrijven die automatisch (*latae sententiae*) excommunicatie opleveren. Het kerkelijk verbod op duelleren bleef gehandhaafd, maar de straf moest voortaan van geval tot geval worden opgelegd.

de biechteling het niet aandurfde de bisschop zelf te benaderen verzocht Russcheblatt aan Paredis een volmacht om de excommunicatie op te heffen. Paredis willigde het verzoek direct in.³³

Strafrechtelijk vormde het duel een buitenissig verschijnsel waaraan voor rechtswetenschappers veel viel te kluiven. In de negentiende eeuw zijn er dan ook tal van juridische dissertaties, brochures en tijdschriftartikelen aan dit onderwerp gewijd.³⁴ De meest prangende vraag was of het duel al dan niet als een apart delict (*delictum sui generis*) strafbaar moest worden gesteld.³⁵ Het verzet tegen een afzonderlijke strafbaarstelling kwam voornamelijk voort uit de overtuiging dat duelleren niet de status mocht krijgen van een delict van de hogere kringen waarvoor bijzondere regels golden: het zou klassenjustitie zijn om een onderscheid te maken tussen enerzijds vechtende dorpelingen van wie de een de ander een jaap met een mes toebrengt en anderzijds een duellerende officier die zijn tegenstander met een sabel verwondt.

Anderen waren daarentegen van mening dat juist de afzonderlijke strafbaarstelling ertoe kon bijdragen het duel beter te bestrijden. Dit maakte het immers mogelijk om tegen het duelleren als zodanig op te treden, ook wanneer daar geen gewonden bij vielen. Tot de voorstanders van de afzonderlijke strafbaarstelling behoorde de duelbestrijder mr. W. de Geer, de schrijver van de brochure *Is eene strafwet tegen het duel noodzakelijk?* (Utrecht 1836). Maar in het jaar dat deze brochure verscheen pleitte ook de principiële verdediger van het duel Roest van Limburg ervoor het duel als *delictum sui generis* te behandelen. Volgens hem diende de wetgever het duel op zich niet te verbieden maar moesten voor doodslag en verwonding als gevolg van een duel wel afzonderlijke strafmaten worden vastgesteld, zodat duellisten vooraf wisten wat hun stond te wachten.³⁶

---

³³ Gemeentearchief Amsterdam/Archief De Krijtberg inv. nr. 160.

³⁴ Voor een overzicht van en commentaar op de negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse juridische literatuur over het duel zie B.J. Stokvis, 'Tweegevecht', in: *Tijdschrift voor Strafrecht* 40 (1930), p. 120-177.

³⁵ Stokvis, 'Tweegevecht', p. 155-162; G.J.M. Corstens, 'Tweegevecht', in: A.A. Franken en A.M. van Woensel (eds.), *Een rariteitenkabinet. Opvallende bepalingen in de strafwetgeving* (Nijmegen 1993), p. 23-33; aldaar, p. 28-30.

³⁶ Roest van Limburg, *Iets over het duel*, p. 35.

De problematiek van de strafmaat werd actueel toen in 1844 een duellist de dood vond.³⁷ De aanleiding tot deze cause célèbre waren spanningen die een bezuinigingsoperatie van de regering had veroorzaakt op de KMA te Breda. Om te besparen op de onderwijsuitgaven zou een deel van de hoogleraren en docenten worden ontslagen, waarna op de KMA werkzame officieren hun taak zouden moeten overnemen. Dit veroorzaakte irritaties waarbij de wetenschappelijke staf tegenover de officieren kwam te staan. Op een dag kreeg de hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde J.A. van Bolhuis het aan de stok met enige officieren, die zich eraan ergerden dat Van Bolhuis hen zonder te groeten voorbij was gelopen. Bij wijze van represaille werd de professor de dagen daarna door de officieren telkens weer met overdreven beleefdheid gesalueerd. Na enige tijd kreeg Van Bolhuis genoeg van die pesterij en daagde de officier Van Lidt de Jeude uit tot een duel 'op de pistool'. Het gevecht vond op 14 februari 1844 's-middags om twaalf uur op het 'Heitje' (Galderse hei) bij Breda. Als secondanten traden op de kapitein der infanterie W.J. Knoop (later generaal en minister van Oorlog) en de tweede luitenant der dragonders A.J. Pels Rijcken. De afspraak was dat beide partijen één schot zouden lossen, op een onderlinge afstand van twintig passen. Van Lidt de Jeude, die de loting had gewonnen, mocht als eerste schieten. Hij had op de benen van zijn tegenstander willen mikken maar schoot hem, waarschijnlijk uit pure zenuwen, in zijn hals. Van Bolhuis overleed ter plekke. Voorzover bekend is hij het enige dodelijke slachtoffer dat in Nederland sinds het herstel van de onafhankelijkheid in 1813 tot heden bij een duel is gevallen.³⁸ Deze

---

³⁷ Het nu volgende is voornamelijk gebaseerd op de in noot 20 genoemde brochure van F. Pels Rijcken. Over dit duel zie ook: A. Hallema, 'Een militair drama in K.M.A.-kringen in de vorige eeuw. Een duel te Breda in 1844', in: *Militair-rechtelijk Tijdschrift* 59 (1966), p. 1-3; B. Stemerding, *Jonkers. 170 jaar Koninklijke Militaire Academie* (Amsterdam 1998), p. 46-48.

³⁸ W. de Vos maakt in zijn in 1804 bekroonde prijsvraagverhandeling een toespeling op enkele dodelijke slachtoffers van duels 'onlangs in den lande en de stad van Utrecht' (Willem de Vos, *Beantwoording der prys-vrage (...) welke zijn de middelen, om de duëllen of tweegevechten voor te komen (...)*(Amsterdam 1805), p. 5). M. van Vlieden spreekt in het ongepagineerde voorbericht van zijn *Verhandeling over het tweegevecht of duël* (Groningen 1814) over enkele duels met dodelijke afloop 'sedert enige jaren in en buiten onze armee voorgevallen'. Van één Nederlander uit de periode 1800-2000 is bekend dat hij in het buitenland bij een duel om het leven kwam (zie: Ignaz Matthey, 'Het korte leven van de Adolph van Rechteren van Rosande (1835-1863). De Nederlandse adel en het duel in de negentiende eeuw', artikel te publiceren in de jaargang 2007 van *De Nederlandsche Leeuw*).

tragische gebeurtenis voedde de afkeer van duels. Negen maanden na het incident berichtte de directeur van politie te Amsterdam aan de minister van Justitie over zijn acties om een officier van het garnizoen ter plaatse en een kapitein van de stedelijke schutterij ervan te weerhouden met elkaar te duelleren. Zijn interventie kwam voort uit de bezorgdheid dat ‘een treurig voorval hetwelk voor eenigen tijd elders plaats vond, hernieuwd worde’.³⁹ Ongetwijfeld werd daarmee op het Bredase duel gedoeld.

In maart 1844 sprak de krijgsraad Van Lidt de Jeude vrij omdat hij door ‘zedelijke overmacht’ tot de doodslag was gedwongen. Een militair die zich aan een duel onttrekt - aldus de motivering van het vonnis - laadt immers ‘algemeen een vermoeden van lafhartigheid op zich, dat hem aan de minachting van zijne meerderen en kameraden blootstelt en zijne geheele militaire loopbaan twijfelachtig en onzeker kan doen worden’.⁴⁰ Het hoog militair gerechtshof in Den Bosch achtte daarentegen Van Lidt de Jeude schuldig aan moedwillige doodslag onder verzachtende omstandigheden en veroordeelde hem tot vijf jaar gevangenis en ontslag uit militaire dienst. De twee secondanten kregen wegens medeplichtigheid aan doodslag een gevangenisstraf van drie jaar opgelegd. Uiteindelijk kwamen alle drie er genadig vanaf, want enkele maanden na de uitspraak verleende koning Willem II gratie aan hen.⁴¹

Mr. F. Pels Rijcken, de advocaat van Van Lidt de Jeude en de secondanten (onder wie zijn broer A.J. Pels Rijcken), publiceerde naar aanleiding van dit proces een brochure waarin hij pleitte voor een aparte behandeling van het duel in de strafwet. Daarin moesten minimum- en maximumstraffen worden vastgelegd die rekening hielden met het bijzondere karakter van dit delict. Duellisten gingen willens en wetens een gevecht aan en kenden de risico’s. Doodslag in een duel was daarom iets heel anders dan ‘den onverhoedschen laaghartigen overval des moordenaars’. Pels Rijcken wees er ook op dat vervolging meestal achterwege bleef wanneer

---

³⁹ Nationaal Archief, Archief ministerie van Justitie inv. nr. 4663, geheime ingekomen stukken 22-11-1844 nr. 2 en 3-12-1844 nr. 1.

⁴⁰ De Beaufort, *Beschouwingen*, p. 75.

⁴¹ Gevers Ln., ‘De wet en het duel’, in: *Militaire Spectator* 28 (1860), p. 306-317; aldaar, p. 314; E. en L. van Oppen, *Nederlandsche pasicrisie*, 5 dln. (Heusden 1871-1917), dl. 2, p. 124, nr. 52.

duellisten hun tegenstander licht hadden verwond, terwijl justitie wel placht op te treden tegen vechtersbazen die hun tegenstander ‘eene ligte snede met het mes’ hadden toegebracht.⁴²

In de memorie van toelichting op het afgekeurde ontwerp-Wetboek van Strafrecht uit 1847 wordt de opname van afzonderlijke bepalingen over het tweegevecht onder meer gerechtvaardigd met het ook door Pels Rijcken aangevoerde argument dat het onbillijk zou zijn om doodslag en verwonding in een tweegevecht even zwaar te straffen als moord en ‘voorbedachtelijke verwonding’. Bovendien maakte de erkenning van het tweegevecht als afzonderlijk misdrijf het mogelijk om de uitdaging tot een duel, het aannemen van de uitdaging en het duelleren zelf te bestraffen, ook wanneer er geen letsel was toegebracht.⁴³

Volgens sommigen impliceerde het aangaan van een duel ipso facto een poging tot doodslag. In een arrest uit 1856 stelde de Hoge Raad zich echter op het standpunt dat een duellist pas dan een poging tot doodslag kan worden aangerekend wanneer de rechter een voornemen tot het veroorzaken van de dood heeft kunnen vaststellen. Dat was niet het geval in de onderhavige zaak, een duel tussen baron van Balveren., eerste luitenant bij het bataljon mineurs en sappeurs in garnizoen te Utrecht, en de Utrechtse student Sjuck van Welderen baron Rengers. Bij dit sabelduel op de hei was Van Welderen Rengers gewond geraakt aan zijn rechterarm. De procureur-generaal bij het gerechtshof te Utrecht vroeg de arrondissementsrechtbank te Amersfoort om een bevel uit te vaardigen tot gevangenneming van beide duellisten wegens poging tot doodslag. Dit verzoek werd eerst verworpen door de arrondissementsrechtbank, vervolgens in hoger beroep door het Hof te Utrecht en tenslotte in cassatie door de Hoge Raad.⁴⁴ Naar het schijnt heeft de antirevolutionaire minister van Justitie mr. J. van der Brugghen bij de procureur-generaal op vervolging wegens poging tot doodslag aangedrongen. Ook koning Willem III bemoeide zich met de zaak. Hij veranderde de door de krijgswaad aan Van Balveren opgelegde gevangenisstraf (veertien dagen) in arrest. De schrijver van een ingezonden brief in de *Militaire Spectator* noemde dat ‘een besluit waarvoor alle officieren van het leger hem dankbaar zullen zijn’ en prees de koning omdat hij er rekening

---

⁴² Pels Rijcken, *Pleitrede*, p. 67-71.

⁴³ *Ontwerp-Wetboek van Strafrecht* (’s-Gravenhage 1847), Memorie van toelichting, p. 23-24.

⁴⁴ De Beaufort, *Beschouwingen*, p. 76-78; Van Oppen, *Pasicrisie*, dl. 2, p. 124, nr. 54.

mee had gehouden 'dat een officier in omstandigheden kan komen, dat een tweegevecht onvermijdelijk is'.⁴⁵

In 1874 kwam de Nederlandse justitie in actie tegen de deelnemers aan een sabelduel op de toentertijd nog tot Pruisen behorende Duivelsberg bij Nijmegen (sinds de grenscorrecties van 1949 Nederlands gebied). Op grond van het personaliteitsbeginsel konden de betrokkenen, die de Nederlandse nationaliteit hadden, in Nederland worden vervolgd. Het duel was voortgekomen uit een ruzie tussen de 23-jarige Arnhemse particulier J. Albarda en de 24-jarige luitenant A. Stadnitski uit Nijmegen. Plaats van handeling: de table d'hôte van hotel Pays-Bas te Arnhem. Na een woordenwisseling gooide Albarda een glas wijn in het gezicht van Stadnitski, die - heel klassiek - deze belediging met een oorvijs beantwoordde. Drie dagen later reden de duellisten met hun secondanten en een dokter in rijtuigen naar de Duivelsberg, waar 's middags omstreeks vijf uur de sabels werden gekruist. De dokter had vooraf de twee tegenstanders met papier gevulde linnen doeken om de hals gewonden ter bescherming van hun halsslagader. Albarda kwam er met een scheur in zijn broek vanaf, Stadnitski liep een hoofdwond op.

Tegen het door de arrondissementsrechtbank gevelde vonnis in deze zaak gingen zowel de officier van justitie als de veroordeelden in beroep bij het Hof in Arnhem. Evenals de arrondissementsrechtbank bevond het Hof Albarda schuldig aan moedwillige verwonding met voorbedachte rade en Stadnitski aan moedwillige mishandeling met voorbedachte rade. Het Hof verminderde de gevangenisstraffen die de eerste rechter aan de twee duellisten had opgelegd. Albarda kreeg uiteindelijk twee maanden eenzame opsluiting, Stadnitski drie weken. De secondanten en de dokter, die eerst waren vrijgesproken, werden door het Hof wegens medeplichtigheid veroordeeld tot vijftien dagen eenzame opsluiting.⁴⁶ Naar aanleiding van deze zaak is door diverse strafrecht deskundigen opnieuw bepleit het duel als afzonderlijk delict te behandelen, ook al om duidelijkheid te verschaffen over de al dan niet strafbaarheid van het optreden als secondant.⁴⁷

---

⁴⁵ N.N., 'Verscheidenheden', in: *Militaire Spectator* 25 (1857), p. 258.

⁴⁶ *Weekblad van het Regt* 36 (1874) nrs. 3749, 3755, 3769, 3777, 3779.

⁴⁷ *Weekblad van het Regt* 36 (1874) nr. 3779; G.A. van Hamel, 'Een nieuw strafwetboek', in: *Het Paleis van Justitie* 9 (1879), nr. 45.

In 1881 kregen de voorstanders van de afzonderlijke strafbaarstelling eindelijk hun zin toen het parlement het huidige Wetboek van Strafrecht goedkeurde.⁴⁸ Een minderheid van de Tweede Kamer had zich ertegen verzet het duel als delictum sui generis aan te merken, onder andere omdat het door die aparte status en de daaraan verbonden lagere strafmaxima ‘een zekere stempel van fatsoenlijkheid’ kreeg opgedrukt.⁴⁹

Tussen de artikelen over het tweegevecht in het Wetboek van Strafrecht en de antiduellerplakkaten uit de tijd van de Republiek bestaan enkele fundamentele verschillen. De plakkaten besteden veel aandacht aan de uitdaging en treden daar streng tegen op. De tweegevechtartikelen uit 1881 stellen daarentegen het uitdagen tot een duel en de acceptatie van de uitdaging niet strafbaar. De wetgever beoogde daarmee aspirant-duellisten in de gelegenheid te stellen om alsnog van het gevecht af te zien, zonder gestraft te worden voor de uitdaging of aanvaarding daarvan.

In de plakkaten worden behalve de duellisten zelf ook de overbrenger van de uitdaging (‘karteldrager’) en de secondanten bedreigd met straffen. Volgens het Wetboek van Strafrecht uit 1881 is het overbrengen van een uitdaging alleen strafbaar wanneer daarop een tweegevecht volgt. Door toe te zien op een eerlijk en ordelijk verloop konden secondanten de schade tijdens een tweegevecht beperken. Om die reden stelde de wet uit 1881 het aanwezig zijn als secondant (‘getuige’) niet strafbaar, tenzij de secondanten zich schuldig zouden maken aan bedrieglijke handelingen of de combattanten aanzetten tot voortzetting van het gevecht.

In tegenstelling tot de antiduellerplakkaten uit de tijd van de Republiek bepaalt de strafwet van 1881 dat van een tweegevecht in de zin der wet alleen sprake is wanneer er getuigen bij het gevecht aanwezig zijn. Op die manier wilde de wetgever voorkomen dat een moordenaar aanspraak zou maken op een relatief lage straf door voor te wenden dat hij zijn tegenstander tijdens een duel had gedood.

Volgens de Kamerminderheid die zich tegen de invoering van de tweegevechtartikelen heeft verzet zouden de clemente straffen zonder twijfel een toename van het aantal duels veroorzaken. Die voorspelling is niet uitgekomen. Voorzover bekend uit misdaadstatistieken

---

⁴⁸ In Nederlands-Indië kreeg het tweegevecht pas de status van een afzonderlijk delict toen daar in 1918 een nieuw Wetboek van Strafrecht werd ingevoerd. De artikelen inzake het tweegevecht kwamen overeen met die in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht, met dit verschil dat de strafmaxima in Nederlands-Indië hoger waren (Is. Cassutto, *Het strafrecht in Nederlandsch Indië*, dl. 2 (vierde druk, Semarang-Soerabaja-Bandoeng 1928), p. 135-137).

⁴⁹ *Handelingen Tweede Kamer 1879-1880*, Bijlage nr. 147, p. 129.

en jurisprudentie zijn er in Nederland vanaf 1886, toen het nieuwe Wetboek van Strafrecht van kracht werd, tot en met 2004 slechts acht duels berecht.⁵⁰ Het oudste daarvan vond plaats op 16 december 1886 in een Bossche manege, waar de luitenant der huzaren Bruno Brantsma het opnam tegen mr. Willem van der Does de Willebois, nota bene een officier van justitie bij het kantongerecht in Den Bosch. De aanleiding tot het duel was een opmerking van Brantsma tegen Van der Does de Willebois over de gang van zaken bij een partijtje écarté (kaartspel voor twee personen). Om te voorkomen dat dit sabelduel in een drama zou eindigen werden verschillende afspraken gemaakt. Het toebrengen van slagen op hoofd, hals en wang was verboden. Tijdens het gevecht mochten de duellisten hun linkervoet niet verplaatsen. Bovendien zou het een duel *au premier sang* zijn: bij de eerste druppel bloed moesten de secondanten ‘halt!’ roepen en een eind maken aan de strijd. Al kort na het begin van het duel liep Van der Does de Willebois een lichte verwonding aan een van zijn handen op. Een van de secondanten riep ‘Halt, bloed!’, waarna de combattanten het gevecht beëindigden en elkaar de hand drukten.

De zaak kwam voor de arrondissementsrechtbank in Den Bosch. Brantsma kreeg zes dagen hechtenis. Van der Does de Willebois moest vier dagen achter de tralies. Voor een openbaar aanklager een wel zeer bijzondere ervaring! Niet minder merkwaardig was dat een kantonrechter, W.J.G. baron van Oldeneel tot Oldenzeel, zich had laten strikken om bij dit duel als secondant op te treden. Zijn carrière werd er niet door geschaad. Die van Van der Does de Willebois trouwens ook niet. Hij bracht het tot president van het gerechtshof in Arnhem.⁵¹

Naar het schijnt is het later te behandelen tweegevecht tussen de officieren Römer en Van der Capellen (1909) het laatste klassieke ereduël in Nederland geweest. De Eerste Wereldoorlog, die in allerlei opzichten ‘de lange negentiende eeuw’ afsloot, heeft grosso

---

⁵⁰ Te weten in 1887 (twee duels, waaronder het hierna te noemen duel uit december 1886), 1888, 1889, 1891, 1899, 1909 en 2000. Daarnaast is nog een duel bekend dat niet tot een rechtszaak heeft geleid omdat de combattanten diplomaten waren. Het betreft een duel dat in 1892 plaatsvond in de omgeving van Den Haag (Haagse Bos?) tussen Freiherr von Gärtner-Griebenow, secretaris van de Duitse ambassade, en markies de Vallarda, secretaris van het Spaanse gezantschap. Een van de secondanten was een Nederlander. De aanleiding bestond in een woordenwisseling op de tennisbaan (McAleer, *Dueling*, p. 69; *Handelingen Tweede Kamer 1892-1893*, Bijlage A, hoofdstuk IV, nr. 13, p. 4; nr. 15, p. 13).

⁵¹ A.J. van Weel, ‘Halt, bloed! Over twee duellen’, in: *Pro memorie. Bijdragen tot de Rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 1 (1999), p. 153; 2 (2000), p. 164.

modo gesproken ook het einde van het ereduel in Europa betekend, al hebben sommige nazi-ideologen het nieuw leven willen inblazen.⁵²

Journalisten en literatoren

Het negentiende-eeuwse Frankrijk was berucht om zijn journalistenduels, waarvoor een beledigend krantenartikel veelal de aanleiding vormde.⁵³ Ook de toenmalige Nederlandse journalisten waren vaak heetgebakerd. Vooral onder het politiek radicale journaal van de turbulente jaren 1840 vierde de verbale agressie hoogtij, maar informele vechtpartijen of formele duels kwamen daar zelden uit voort.⁵⁴ In kringen van Nederlandse journalisten werd, anders dan in militaire milieus, door collega's weinig of geen druk uitgeoefend iemand uit te dagen tot een duel of een uitdaging te accepteren.

De doodenkele keer dat in Nederland een journalist wilde duelleren had hij heel weinig kans een tegenstander te treffen die daartoe ook bereid was. In 1850 daagde de journalist Adriaan van Bevervoorde, een fel voorvechter van politieke en sociale hervormingen, de Utrechtse hoogleraar filosofie prof. mr. C.W. Opzoomer uit tot een tweegevecht. Hoewel democratisch gezind had Opzoomer zich in het openbaar neerbuigend uitgelaten over Van Bevervoorde en diens medeleden van de Democratische Hoofdvereniging. Aan de bezorger van het uitdagingsbriefje gaf Opzoomer de boodschap mee dat hij de uitdaging 'heel belachelijk' vond. Van Bevervoorde publiceerde daarop een krantenartikel waarin hij Opzoomer uitmaakte voor 'un homme sans principes et sans caractère, - et un lâche'. Opzoomer verweerde zich met

---

⁵² McAleer, *Dueling*, p. 34; V.G. Kiernan, *The duel in European history. Honour and the reign of aristocracy* (Oxford 1988), p. 318, 325; Slawig, *Der Kampf*, p. 417-466; Ute Frevert, *Ehrenmänner. Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft* (München 1991), p. 256-263. De later te noemen mensuur, die nog altijd door enkele Duitse studentencorpora wordt beoefend, is strikt genomen geen ereduel maar een sportieve krachtmeting. Sinds 1953 geldt de mensuur in het Duitse strafrecht niet meer als tweegevecht en is ook het toebrengen van verwondingen tijdens de mensuur niet meer strafbaar (McAleer, *Dueling*, p. 143); Frevert, *Ehrenmänner*, p. 264) .

⁵³ Vele voorbeelden van journalistenduels zijn te vinden in het standaardwerk van A. Croabbon (pseudoniem van A. Corbabon), *La science du point d'honneur* (Parijs 1894), bijlage 'Pièces justificatives', p. 441-508.

⁵⁴ In zijn proefschrift over de radicale pers omstreeks 1840 noemt Robijns in dit verband alleen de excentrieke Willem II-vereerder Antonius van Tetroode, een pamflettist-boekhandelaar-uitgever die onder anderen op de vuist ging met de journalist Eillert Meeter. Zie M.J.F. Robijns, *Radicalen in Nederland (1840-1851)* (Leiden 1967), p. 170, 182.

de mededeling graag afstand te doen van een vertoon van moed dat in strijd was met de wet.⁵⁵ Een juridisch ondeugdelijke repliek, want zoals gezegd leverde duelleren op zich genomen volgens de toenmalige Nederlandse wet geen strafbaar feit op.

Multatuli is een van de weinige duellisten onder de Nederlandse journalisten en literatoren van de negentiende en twintigste eeuw. In de tijd dat heethoofdige journalisten als Van Bevervoorde hun efemere krantjes vol schreven verbleef Multatuli in Nederlands-Indië, waar toen nog frequent werd geduëlleerd.⁵⁶ Over de duels in zijn Indische jaren (1838-1857) heeft Multatuli zich meer dan eens uitgelaten. Dat leverde mooie anekdotes op, al is de geloofwaardigheid daarvan hoogst dubieus. In het Sumatraanse Padang logeerde Multatuli een tijdlang bij luitenant Hébert. De twee kregen ruzie toen Multatuli erg veel belangstelling aan de dag ging leggen voor de njai (= huishoudster en bedgenote) van zijn gastheer. Hébert eiste een duel op de sabel. Multatuli, die onbekend was met dat wapen, vroeg veertien dagen uitstel om schermlessen te nemen. Hébert droeg volgens de toenmalige mode links en rechts een grote lok haar, waarop hij geweldig trots was. Multatuli zette er zijn zinnen op de luitenant tijdens het duel een van die lokken afhandig te maken. Als we hem mogen geloven lukte dat nog ook.⁵⁷

In Padang duëlleerde Multatuli er lustig op los met de officieren van het daar gelegerde bataljon. Eén keer zou hij ze allemaal tegelijk hebben uitgenodigd voor een simultaanduel. Het duelleren werd voor hem zo'n routine dat hij - naar eigen zeggen - tijdens een duel nooit zijn sigaar liet uitgaan.⁵⁸ Dergelijke sterke verhalen bezorgden Multatuli een geduchte reputatie, die hem bij overplaatsingen vooruitsnelde. Zijn alter ego Max Havelaar ging maar wat graag in op de vraag of het waar was dat hij in Padang zo dikwijls had geduëlleerd:

Ja, zeer dikwijls, en daartoe was aanleiding. Ik heb u reeds gezegd dat de gunst van den Gouverneur [= Andreas Michiels, civiel en militair gouverneur van West-Sumatra, I.M.] op zoodanigen buitenpost de maatstaf is, waarnaar velen hun welwillendheid afmeten. De meesten waren dus voor my zeer *onwelwillend*, en vaak ging dit over in

---

⁵⁵ Robijns, *Radicalen*, p. 299.

⁵⁶ Over de duels in Nederlands-Indië zie ook hierna p. 21, 32-33, 37, 40.

⁵⁷ Paul van 't Veer, *Het leven van Multatuli* (Amsterdam 1979), p. 143.

⁵⁸ Van 't Veer, *Multatuli*, p. 144; Chantal Keijsper (ed.), *K. ter Laan's Multatuli encyclopedie* ('s-Gravenhage 1995), p. 133.

grofheid. Ik van myn kant was prikkelbaar. Een niet beantwoorde groet, een schimpscheut op de ‘zotterny van iemand die ‘t wil opnemen tegen den generaal’, een zinspeling op myn armoede, op myn hongerlyden, op ’t ‘slechte voedsel dat er scheen te liggen in zedelyke onafhankelijkheid’ ... dit alles, begrypt ge, maakte my bitter. Velen, vooral onder de officieren, wisten dat de generaal niet ongaarne zag dat er geduelleerd werd, en vooral met iemand die zoo in ongenade was als ik. Misschien wekte men dus myn gevoeligheid met voordacht op. Ook duelleerde ik wel eens voor een ander dien ik voor verongelykt hield. Hoe dit zij, het duel was daar in die tijd aan de orde van den dag, en meer dan eens is ’t gebeurd dat ik twee samenkomsten had op een ochtend. O, er is iets zeer aantrekkellyks in het duel, vooral met de sabel, of ‘op de sabel’, zooals ze ’t noemen. ... ik weet niet waarom. Ge begrypt echter dat ik nu zoiets niet meer doen zou, ook al ware daartoe zooveel aanleiding als in die dagen (...).⁵⁹

In 1862 woonde Multatuli in Amsterdam op kamers bij een banketbakker in de Kalverstraat. Het dienstmeisje van zijn hospes, Mina Deiss, was bezwangerd door een kapitein van het KNIL (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger), die weigerde met haar te trouwen. In een voor hem niet ongewone bui van ridderlykheid nam Multatuli het voor Mina op. Hij daagde de officier uit tot een duel, maar deze ging daar niet op in.⁶⁰

In 1881, toen hij de zestig al was gepasseerd, wilde de nog altijd licht ontvlambare Multatuli een duel aangaan met de hoofdredacteur van het *Nieuws van den Dag* H. de Veer, die een beledigend artikel over hem had gepubliceerd. Naar aanleiding daarvan schreef Multatuli aan zijn uitgever en weldoener G.L. Funke de volgende liefdesverklaring aan het duel:

Ik acht *het* duel ’n onmisbare zaak. D.i. als *principe*. Ge begrypt dat ik niet *elk* duël goedkeur, Integendeel, weinig duellen zyn gerechtvaardigd. Maar dit is iets anders dan de kwestie of er niet ’n middel moet bestaan zich te verdedigen tegen kwajongens? Ik meen alle beschuldigingen die er tegen het duel-principe werden en worden ingebracht, te kennen, en naar myn oordeel houden zy geen steek. (...) ik verzeker u dat een duël

---

⁵⁹ A. Kets-Vree (ed.), *Multatuli, Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*, dl. 1: Tekst (Assen-Maastricht 1992), p. 146.

⁶⁰ Dik van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Nijmegen 2002), p. 464.

(...) me niet alleen niet verschrikt, maar ('t klinkt gek) aangenaam toelacht. Ik houd ervan.⁶¹

Multatuli's geestverwant en vriend Sikko Roorda van Eysinga, een ingenieur en journalist, duelleerde in 1864 op Java met de advocaat W.K. baron van Dedem, later minister van Koloniën. De baron trad in het krijt voor zijn cliënt G. Dorrepaal, een bankier die door Roorda in de *Java-Bode* van omkoperij was beschuldigd. Over het duel, dat bijna fataal afliep, bracht Roorda verslag uit in een brief aan Multatuli:

Ik kon geen getuige krijgen voor een duel *à bout portant* [= een pistoolduel met een zeer hoge gevaarlijkheidsgraad vanwege de geringe afstand tussen de tegenstanders, I.M.]. De kogel raakte bijna mijne haren, zoodat mijn hoed door de zuiging van den luchtstroom viel. Ik schoot toen in de lucht. Nadat zijn toeleg mislukt was, wou hij opnieuw beginnen door te vragen of ik voldaan was. Ik antwoordde: 'Ik heb met u niets meer te maken.'⁶²

Een jaar later dreigde de affaire Dorrepaal uit te lopen op een tweede duel, ditmaal tussen Dorrepaal zelf en de gouvernementscommissaris F. Nieuwenhuijzen, die informatie over Dorrepaals omkooppraktijken naar Roorda had gelekt. Ditmaal beten de blaffende honden niet.⁶³

Een zo mogelijk nog grotere querulant dan Multatuli en Roorda was de anarchistische journalist Alexander Cohen. Deze stelde in 1889, toen hij in Parijs woonde, de Parijse correspondent van het *Handelsblad* Johan de Meester voor de keuze: herroeping van de in een krantenartikel gepubliceerde aantijgingen jegens hem of genoegdoening door de wapenen. De Meester koos voor de geweldloze optie: 'Je rétracte, je rétracte!'.⁶⁴

De schrijver J.L. Alberdingk Thijm, beter bekend onder zijn pseudoniem Lodewijk van Deysse, kreeg in juli 1906 in Amsterdam woorden - een *bisbille*, zoals de precieuze literator

---

⁶¹ Keijsper, *Multatuli encyclopedie*, p. 134.

⁶² Hans Vervoort, *Sikko Roorda van Eysinga. Zijn eigen vijand*. (Amsterdam 1979), p. 113.

⁶³ Cees Fasseur, *Indischgasten* (Amsterdam 1996), p. 163-164.

⁶⁴ Alexander Cohen, *In opstand* (Amsterdam 1976), p. 155.

het zelf uitdrukte - met Hilda de Booij-Boissevain. Van Deyssel vertelt in zijn *Gedenkschriften* dat Hilda's echtgenoot Hendrik de Booij, een luitenant ter zee buiten dienst, hem de volgende dag in Américain, waar hij toen logeerde, opzocht om excuses te eisen.⁶⁵ Hendrik de Booij en zijn vrouw gaven later aan hun kinderen een andere lezing. Van Deyssel zou zelf degene zijn geweest die genoegdoening had geëist: hij wilde dat De Booij zijn vrouw zou opdragen zich te verontschuldigen, maar De Booij weigerde dat aangezien 'het helemaal haar eigen verantwoordelijkheid was'.⁶⁶ Hoe dan ook, Van Deyssel prepareerde zich op een duel en vond jhr. mr. J.F. Backer bereid als zijn secondant op te treden. Nadat De Booij had geweigerd te duelleren werd de zaak uiteindelijk in der minne geschikt.⁶⁷ In de *Gedenkschriften* spreekt Van Deyssel over het 'bizarrelu geluksgevoel' dat het vooruitzicht van een duel hem had bezorgd.

De gedachte welbewust en willekeurig mijn leven te wagen bracht mij in een geestesleven, dat mij leek als soort in 't algemeen dat van den denker en schrijver te overtreffen.

Van Deyssel voerde zijn atavistische sympathie voor het duel terug op zijn grootvader van moederszijde, kolonel dr. J.F. Kerst (1800-1874), leraar en directeur aan de Utrechtse kweekschool voor officieren van gezondheid. Deze had meer dan eens geduëlleerd.⁶⁸

In 1925 heeft de journalist jhr. Robert Frédéric Groeninx van Zoelen, een conflict tussen hem en zijn collega dr. Marcus van Blankenstein via een duel willen beslechten. Groeninx was lid van de Nationale Unie, een organisatie van conservatieve intellectuelen. De politieke meningsverschillen tussen Van Blankenstein en Groeninx waren uitgemond in wederzijdse beschuldigingen. Van Blankenstein betichtte Groeninx van laster. Deze was op zijn beurt gepikeerd omdat Van Blankenstein hem in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* voor fantast had uitgemaakt. Groeninx wilde de zaak voor een ereraad van journalisten brengen. Van Blankenstein wees dat af, waarna Groeninx hem tot een duel uitdaagde. Toen het

---

⁶⁵ L. van Deyssel, *Gedenkschriften*, dl. 2 (Zwolle 1962), p. 563.

⁶⁶ Gemeentearchief Amsterdam/Familiearchief De Booij inv. nr. 378 (getypte verklaring van Angelina Petronella de Booij uit 1988).

⁶⁷ Harry G.M. Prick, *Een vreemdeling op de wegen. Het leven van Lodewijk van Deyssel vanaf 1890* (Amsterdam 2003), p. 747-748.

⁶⁸ Van Deyssel, *Gedenkschriften*, p. 564, 683.

uitdagingsbriefje onbeantwoord bleef haalde Groeninx zijn gram door zijn opponent op het Haagse station Staatsspoor een oorvijg te geven, waarna een vechtpartij op het perron volgde. Van Blankenstein diende een aanklacht wegens mishandeling in. De politierechter veroordeelde Groeninx tot een boete van honderd gulden.⁶⁹

De affaire veroorzaakte grote opschudding, ook al omdat de politieke medestanders van Groeninx, onder wie de Utrechtse hoogleraar en dichter F.C. Gerretson, zich ermee bemoeiden.⁷⁰ De Leidse rechtsgeleerde prof. mr. J.C. van Oven ergerde zich aan de sympathie en vergoelijking waarmee in pers en rechtszaal over Groeninx' uitdaging tot een duel was gesproken. De politierechter had er volgens Van Oven beter aan gedaan zich vierkant uit te spreken tegen het duel als 'een in ons land gelukkig sinds lange jaren verdwenen misbruik, een herinnering aan barbaarsche tijden waaraan wij ontgroeid zijn'.⁷¹

Studenten

Tijdens de Republiek zijn het behalve edelen en militairen vooral studenten geweest die duelleerden. In het negentiende-eeuwse Nederland vertoonden studenten over het algemeen weinig animo om een duel aan te gaan. Met hun degen pronkende studenten waren uit het straatbeeld verdwenen, al bleef de beoefening van de schermsport een populair tijdverdrijf onder de academieburgers. Ook de de-kosmopolitisering van de Nederlandse universiteiten heeft ertoe bijgedragen dat er nog maar zelden door studenten werd geduelleerd. Bij de duels die in de zeventiende en achttiende eeuw door studenten aan Nederlandse universiteiten zijn uitgevochten waren buitenlanders verreweg in de meerderheid.⁷² Toen die buitenlanders na 1800 wegbleven was daarmee het probleem van de duellerende studenten grotendeels opgelost. Ter vergelijking: in de periode 1726-1750 kwam 45% van de Leidse studenten uit het buitenland, in 1831-1849 nog maar 4%.⁷³

---

⁶⁹ Elisabeth van Blankenstein, *Dr. M. van Blankenstein. Een Nederlands dagbladdiplomaat 1880-1964* ('s-Gravenhage 1999), p. 141-143.

⁷⁰ P. van Hees en G. Puchinger (eds.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, dl. 1 (Baarn 1979), p. 103-104.

⁷¹ J.C. van Oven, 'Een cause célèbre', in: *Nederlandsch Juristenblad* 2 (1926), p. 407, 429.

⁷² Matthey, 'Eer is teer', p. 90.

⁷³ H.T. Colenbrander, 'De herkomst der Leidsche studenten', in: *Pallas Leidensis* (Leiden 1925), p. 275-303; aldaar, tabel 1, p. 292-293.

Kneppelhout beschrijft in zijn *Studenten-typen* (1839-1841) een duel tussen de joviale Flanor - de verpersoonlijking van het *alte Burschen Herrlichkeit*-sentiment - en een proleterige medestudent, Geerse. Tijdens een nachtelijk samenzijn op de sociëteit wordt Flanor gebruskeerd door Geerse, die met opzet tegen hem aanloopt. Flanor roept Geerse ter verantwoording en trekt hem daarbij aan zijn oorleltje. Na wat gedoe over en weer is het kookpunt snel bereikt. Er zit niets anders op: de volgende morgen zal er om zeven uur op de Papenlaan (buiten Leiden) worden geduelleerd. Op pistool, aantal passen ter bepaling van de onderlinge afstand nog vast te stellen. De bange Geerse wil er eerst niet aan, maar zwicht uiteindelijk om zich een nog grotere afgang te besparen. De volgende morgen rijden de duellisten met hun secondanten naar de afgesproken plek, Flanor in een tilbury, Geerse op een paard. Bij de uitspanning waar Flanor zijn tilbury stalt drinkt hij nog twee glaasjes ‘couragewater’. Het moment is daar. Flanor en Geerse lossen elk een schot dat geen doel treft, waarna de secondanten verklaren dat aan de eer is voldaan. De gebruikelijke handdruk ter verzoening blijft ditmaal achterwege. Flanor keert terug naar de uitspanning en doet zich daar tegoed aan een copieus, met een fles port besprenkeld ontbijt. Licht aangeschoten gaat hij een paar uur later braaf naar het college volkenrecht, alwaar de mare circuleert dat er die morgen is geduelleerd. Niemand weet er het fijne van, behalve één student die vertelt dat een van de duellisten zwaar gewond naar huis is vervoerd. Waaraan Flanor toevoegt ‘dat hij stellig meende te weten dat hij reeds bezwiken was’.⁷⁴

De schrijver en tekenaar Alexander Ver Huell, die de *Studenten-typen* illustreerde, woonde op 23 november 1841 een sabelduel bij tussen zijn medestudenten Louis Tollens, een zoon van de dichter Hendrik Tollens, en Leon Ruysenaers. Ver Huell trad op als secondant van Tollens. Toen Tollens na afloop begon te jammeren over de verwonding die hij had opgelopen, maakte Ver Huell zijn minachting over deze kleinzerigheid kenbaar door met de sabel die hij bij deze gelegenheid droeg demonstratief in zijn linkerhand te snijden.⁷⁵ Ver Huell heeft van dit duel een tekening gemaakt. Later putte hij er ook inspiratie uit voor zijn verhaal *Nicolaas van Joveren*, waarin de lafheid van een student die niet durft te duelleren

---

⁷⁴ Klikspaan [= J. Kneppelhout], *Studenten-typen* (eerste druk Leiden 1841; reprint Utrecht-Antwerpen 1982), p. 360.

⁷⁵ J. Bervoets, *Alexander Ver Huell (1822-1897). Een levensbeschrijving* (Zutphen 1992), p. 75; J. Bervoets (ed.), *De briefwisseling van de student Alexander Ver Huell 1840-1849* (Westervoort 1997), p. 58, 78-79.

belachelijk wordt gemaakt. De student krijgt het Spaans benauwd wanneer een bevriende student medicijnen hem zijn diensten aanbiedt:

Het zal mij plesier doen, als ik jou morgen helpen kan, en al slaat hij jou een gat in jouw kop, ja al kapt hij jou een paar vingers of een arm of iets anders af, dan is het nog niets, want ik heb mijn instrumentdoos bij mij, en pluksel, en linnen, en de heele boel.⁷⁶

Ver Huell zelf was een vechtlustig type. Zijn vader, een marine-officier, vond het belangrijk dat hij in Leiden schermlessen nam en moedigde hem ook aan zijn eer te verdedigen, zo nodig gewapenderhand. Alexander heeft zich tijdens zijn studententijd verschillende keren bereid getoond te duelleren, zonder dat het er ooit van kwam.⁷⁷ Later in zijn leven, in 1863, achtte hij zich tijdens een polemiek met de schrijver-schilder Tobias van Westrheene zo geschoffeerd dat hij zijn tegenstander tot een duel uitdaagde. Zijn neef overste G.G. Staring en luitenant J.G. Taets van Amerongen wilden hem graag van dienst zijn als secondanten. Het zou een duel op degen of sabel moeten worden want - aldus Ver Huell in een brief aan Van Westrheene - 'het gebrek aan mijn rechter oog [maakt] mij het schieten met het pistool onmogelijk'. Na het nodige epistolaire geharrewar over de vraag wie nu eigenlijk de beledigde partij was haalde Van Westrheene bakzeil.⁷⁸

De historicus J. Sicking heeft Kneppelhout en Ver Huell in bescherming genomen tegen de opvatting dat hun schetsen een zwaar vertekend beeld geven van het Leidse studentenleven omstreeks 1840.⁷⁹ Het duel tussen Flanor en Geerse in de *Studenten-typen* kan inderdaad de toets van de bronnenkritiek doorstaan: het is een realistische beschrijving van de studentenduels zoals die toentertijd in Leiden af en toe nog voorkwamen. Ook valt er weinig

---

⁷⁶ Alexander Ver Huell, 'Nicolaas van Joveren', in: *Schetsen met de pen* (eerste druk Amsterdam 1853; reprint Schoorl 1988), p. 87-109; aldaar, p. 105; Bervoets, *Levensbeschrijving*, p. 74-75;

⁷⁷ Bervoets, *Levensbeschrijving*, p. 50, 75; Bervoets, *Briefwisseling*, p. 119.

⁷⁸ J. Bervoets en R. Chamuleau, *Het dagboek van Alexander Ver Huell 1860-1865* (Zutphen 1985), p. 71-78; Bervoets, *Levensbeschrijving*, p. 151-152.

⁷⁹ J. Sicking, "Aan de hogeschool worden veel lichten ontstoken maar ook veel lichten uitgedoofd". Het studentenleven in de Nederlandse literatuur rond 1840', in: *Groniek* (1992) p. 45-57; aldaar, p. 48.

af te dingen op de levensechtheid van de angstige duellist in spe uit Ver Huells verhaal, die door een student medicijnen nog meer op stang wordt gejaagd. Een en ander blijkt uit de memoires van de medicus S. Greidanus, waarin uitgebreid verslag wordt gedaan van een duel tussen twee Leidse studenten in april 1866.⁸⁰ Greidanus, die toen in zijn laatste studiejaar zat, was gevraagd dit sabelduel bij te wonen om zo nodig medische bijstand te verlenen. Over de aanleiding zegt hij alleen dat deze ‘als gewoonlijk te onzinnig [was] om er zoo ernstige gevolgen aan te verbinden’. Bij het eerste ochtendgloren reden de duellisten en hun gevolg in vijf koetsen naar de duinen van Waalsdorp. Na aankomst spreidde Greidanus aan de rand van een sloot een paar servetten uit en legde daarop zijn messen, scharen, sponzen, pleisters en bandages klaar. De duellisten ontkleedden zich tot op het hemd en de sabels werden gemeten om na te gaan of ze even lang waren. De scheidsrechter - een schermmeester uit Den Haag - deed een laatste verzoeningspoging. Daarna werd de procedure vastgesteld: bij het eerste bloed zou de strijd worden gestaakt, waarna de combattanten moesten verklaren of ze al dan niet voldaan waren. Zo niet, dan zou de strijd worden hervat. Een van de duellisten, die al wit was weggetrokken toen Greidanus zijn verbandmiddelen klaarlegde, begon trillend van de zenuwen aan het gevecht. Al gauw merkte Greidanus dat er weinig te verbinden zou zijn:

Viel de een uit, dan stoof de ander zoo ver weg, dat hij onmogelijk met het zwaard was te bereiken en omgekeerd bij uitval van no. twee, deed no. één desgelijks. Bovendien werden de sabels zoo aarzelend en met zoo weinig vuur gehanteerd, dat ik eerder vreesde, dat zoo'n geschermutsel wel tot den middag kon blijven duren voor er een druppel bloed zou vloeien. Veel geklikklak van het eene ijzer op het andere maar verder kwam het niet. Eindelijk gleed een der sabels bij ongeluk uit en schampte den arm van de, ik zal maar zeggen, bibberende partij. Onmiddellijk klonk het halt! Van den kamprechter. De docter werd geciteerd en ja er was een schrammetje en met wat drukken en kneden kwam er ook een druppel bloed. Er was aan de eer voldaan? Op de vraag of partijen nu voldoende satisfactie hadden, kwam van weerskanten een hartelijk ja! Men gaf elkander de hand, blijde en opgelucht, dat men er zoo goed was afgekomen.

---

⁸⁰ S. Greidanus, *De dagen van olim. Herinneringen van een geneesheer* (Amsterdam z.j.), p. 38-46.

Het hele gezelschap begaf zich naar het Huis ten Deyl, waar het de goede afloop vierde met een geïmproviseerd ontbijt dat werd weggespoeld met veel cognac. Later volgde nog een verzoeningsdiner. Bij die gelegenheid kreeg Greidanus een inktkoker aangeboden als dank voor zijn bereidheid eventuele gewonden op te lappen.

Al even potsierlijk als dit sabelduel was het pistoolduel in 1889 tussen een student en een luitenant, die op straat een woordenwisseling hadden gekregen. Het gevecht vond plaats in de duinen bij Wassenaar. De gebruikte pistolen waren aftands ('van anti-diluviaansch model') en de student verklaarde later dat hij niet op zijn tegenstander had gericht. Beiden losten tegelijkertijd één schot, op een onderlinge afstand van 25 passen. Mogelijk heeft zowel de luitenant als de student er met opzet naast geschoten. Hoe dan ook, de duellisten bleven ongedeerd en reikten elkaar na afloop broederlijk de hand.⁸¹

H.J. Scheuer maakt in zijn dissertatie over het militaire tweegevecht een toespeling op een duel uit 1891 tussen een Utrechtse student medicijnen en een luitenant. Volgens Scheuer zouden de meeste studenten het de medicus in spe niet hebben euvel geduid wanneer hij de uitdaging van de luitenant had afgewezen.⁸² Die uitlating bewijst echter tegelijkertijd dat in studentenkringen de sympathie voor het duelleren nog niet helemaal was uitgedoofd. Een halve eeuw eerder had Kneppelhout Flanor de volgende uitspraak in de mond gelegd:

Flanor hield het duel werkelijk voor een bespottelijk, gevaarlijk en ongeoorloofd gebruik, maar was tevens van oordeel dat het somtijds eene noodzakelijkheid wordt en niet mag vermeden worden; ja, men het zelfs wel eens verplicht is aan zijne in twijfel getrokken eigenwaarde en betwist karakter van moed en cordaatheid.⁸³

Weinig begrip bestond er in Nederland voor de onder Duitse studenten populaire mensuur (*Mensur*), een gevecht waarbij de twee tegenstanders elkaar slagen toedienden met een *Schläger* (degen met een rechthoekig uiteinde in plaats van een punt). Bij de mensuur ging het niet om eerherstel na een belediging - meestal was er geen aanleiding of werd deze gezocht - maar uitsluitend om het tonen van moed en het vermogen pijn te verdragen. Wie aan de

---

⁸¹ *Het Paleis van Justitie* 18 (1889), nr. 144.

⁸² Herman Johannes Scheuer, *Insubordinatie en militair tweegevecht* (diss. Utrecht 1893), p. 8. Het duel in kwestie komt hierna nog ter sprake.

⁸³ Klikspan, *Studenten-typen*, p. 361-372.

mensuur littekens in het gezicht overhield had zich met deze *Renommierschmisse* een levenslang brevet van manhaftigheid verworven.⁸⁴ De anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis vond dat de Duitse studenten die zo graag een houw over hun gezicht kregen het verdienden om ‘precies als een kleine jongen een fiks pak voor hun bloote billen te hebben op de markt of een openbare plaats’.⁸⁵

In zijn proefschrift over het Duitse studentenduel uit 1887 stelde C.H. Beels vast dat er gelukkig in Nederland geen met de mensuur vergelijkbaar fenomeen bestond. Hij hoopte dat dit ook zo zou blijven ‘want het zou anders geen bewijs zijn voor de toenemende beschaving en ontwikkeling van het Nederlandsche volk in het algemeen, en nog minder van de studeerende jongelingschap in het bijzonder’.⁸⁶

De jurist en filosoof A. Börger (1892-1971) tekende twee anekdotes op over in Duitsland verblijvende Nederlandse studenten die de duelconventies aan hun laars lappen. Hoewel Börger deze anekdotes presenteert als ‘ware histories uit mijn jonge jaren’ zijn het waarschijnlijk broodje aap-verhalen, maar dat maakt ze niet minder typerend voor de Nederlandse afkeer van de Duitse gewichtigdoenerij over erezaken. Een van de anekdotes gaat over een student die in een restaurant het publiek zit te observeren wanneer daar een luitenant binnenkomt. Diens stereotiepe verschijning - strakke blik, stramme houding, gemillimeterd haar, monocle - wekt de lachlust van de student. Even later overhandigt een metgezel van de luitenant aan de Nederlander een visitekaartje: de luitenant laat weten door het geginnik beledigd te zijn en eist genoegdoening. Zonder op te staan breekt de student, een mannetjesputter, met één hand een stuk van het marmeren tafelblad af, schrijft zijn naam op de scherf en roept: ‘Ik eis sabel’. De luitenant ziet ervan af te duelleren met deze woesteling die de etiquette niet in acht neemt.⁸⁷ In de andere anekdote krijgt de Nederlandse student van de

---

⁸⁴ Over het Duitse studentenduel in de negentiende eeuw en de bestrijding daarvan zie o.a. McAleer, *Dueling*, p. 119-158 en Slawig, *Der Kampf*, p. 117-156.

⁸⁵ Geciteerd naar: Hans de Waardt, ‘De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van een interdisciplinaire aanpak’, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 23 (1997), p. 334-354; aldaar, p. 348, noot 59.

⁸⁶ Beels, *Duitse studenten-duel*, p. 81.

⁸⁷ www.nikhef.nl/~a17/manuscripten/dagboekb.htm; www.nikhef.nl/~a17/wvh/wvh_266.htm (13-1-2005). Naar aanleiding van deze passage kreeg ik een email van prof. dr. Frank Keverling Buisman, die mij het volgende berichtte: ‘De student die een hoek van de marmeren tafel afsloeg en als visitekaartje gebruikte, was een broer van mijn grootmoeder en het verhaal behoort tot de familie-anekdotes. De

Duitse uitdager een visitekaartje waarop een lange adellijke titel staat met daaronder het woord *Rittergutbesitzer*. De student krabbelt op zijn kaartje *Zehnguldenbesitzer* en ridiculiseert daarmee het instituut van de *Satisfaktionfähigkeit*.

Toen de eerder genoemde Antonius van der Linde in Duitsland een studentenduel bijwoonde en hem naar een reactie werd gevraagd antwoordde hij: ‘voor scherts te ernstig, voor ernst te kinderachtig’. Waarop zich de volgende dialoog ontspoon:

- Hoe, bestaat dit gebruik dan niet bij u te lande?
- Neen.
- Aber, so werden sich die holländischen Studenten auf der Strasse prügeln!
- Voor het een en ander zijn onze Nederlandsche studenten veel te beschaafd.⁸⁸

Daarmee deed Van der Linde de waarheid geweld aan. Nederlandse studenten mochten dan zelden duelleren met wapens, meningsverschillen op de sociëteit eindigden vaak in een uitdaging om buiten de deur op de vuist te gaan, een praktijk die in het Leids studentenjargon bekend stond als ‘stoepen’.⁸⁹

---

desbetreffende oud-oom stond inderdaad bekend om zijn ontzagwekkende kracht en was een zeer ervaren en bekend roeier van de studentenroeiclub Laga uit Delft. Het voorval schijnt zich voorgedaan te hebben tijdens de terugkeer van zijn roeiploeg van een wedstrijd ergens in Duitsland. Zijn ploeggenoten zijn derhalve getuige geweest van de gebeurtenis, en zullen daar wel in geuren en kleuren over verteld hebben. In bepaalde opzichten zal de anekdote in de loop der tijden wel mooier gemaakt zijn. Zo gaat het familieverhaal verder dan u optekent, omdat de officier zich niet wilde laten kennen. Volgens de etiquette kwam de uitgedaagde de keus van het wapen toe en zo kwam die vraag bij de student terug. Die sloeg vervolgens de andere hoek van de tafel en schreef daarop “nackt mit einer Axt”, en liet dat aan de officier terugbezorgen. Die is vervolgens met stille trom vertrokken. Dus helemaal ‘broodje aap’ is het verhaal niet. In de verschillende publicaties die de roeivereniging Laga bij haar lustra heeft laten verschijnen, wordt telkenmale melding gemaakt van deze oud-oom (Haasnoot geheten), over wie het verhaal gaat dat hij zo sterk was dat hij de enige ooit geweest is die in zijn eentje een bepaalde tafel in het Laga-botenhuis kon optillen. In dat kader wordt stevast ook melding gemaakt van het duelverhaal.’

⁸⁸ Van der Linde, *Het duel*, p. 27-28.

⁸⁹ W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* (diss. Leiden 1992), p. 501. Prof. mr. A.J.B. Sirks deelde mij na lezing van het artikel per email mee wat hem tijdens zijn groentijd bij het Leidse Corps (1966) was bijgebracht over het stoepen. De kemphanen gingen ieder met een glas melk naar de stoep voor Minerva en gooiden dan op zekere afstand melk naar elkaar. Hij zelf had dit overigens nooit meegemaakt. Prof. mr. P.A. Stein, die twee decennia eerder lid van het Leidse Corps was, kent de term

Militairen

Tijdens de Republiek is er in Nederland weinig geduëlleerd door gewone soldaten en burgers. Omstreeks 1800, toen het revolutionaire gelijkheidsbeginsel hoogtij vierde, kwamen duels onder gewone soldaten hier naar het schijnt nogal eens voor, maar na de Franse tijd niet of nauwelijks meer.⁹⁰ Was tijdens het Ancien Régime duelleren min of meer het monopolie van edelen, officieren en studenten, in de negentiende eeuw veranderde dat. De bourgeoisie voelde zich meer dan voorheen aangetrokken door het aristocratisch aureool waarmee het tweegevecht was omgeven. Anderzijds gingen officieren burgers uit de hogere kringen als *satisfaktionsfähig* accepteren.

De toenemende participatie van de bourgeoisie aan het duelleren was een algemeen Europees verschijnsel dat zich ook in Nederland en Nederlands-Indië voordeed, getuige de eerder genoemde duels waarbij burgers betrokken waren. Niettemin bleef duelleren hier bij uitstek een activiteit van officieren.⁹¹ Officieren bij de landmacht wel te verstaan, want hun collega's bij de marine duelleerden hoogst zelden. De duelbestrijder W. Anten, zelf kapitein bij de artillerie, kon in 1892 geen enkel voorbeeld van duellerende officieren bij de Nederlandse marine noemen.⁹² In zijn dissertatie over het duel in het negentiende-eeuwse Duitsland verklaart McAleer de impopulariteit van het duel bij de zeemacht uit de sociale herkomst van de marineofficieren, die voor het overgrote deel uit de bourgeoisie afkomstig waren. Onder landmachtofficieren, veelal van adellijke afkomst, hielden de aristocratische opvattingen over eer veel langer stand.⁹³

'stoepen' alleen in de betekenis van 'vechten buiten de sociëteit'. Van de door Sirks genoemde variant had hij nog nooit gehoord. Kennelijk was dit 'melkduel' een mislukte maar daarom niet minder interessante poging om een nieuw gebruik in het leven te roepen dat recht zou doen aan zowel de oude vechtraditie als de afkeer van fysiek geweld.

⁹⁰ Matthey, 'Eer is teer', p. 86 (citaat Brender à Brandis); W.M.H. Anten, *Het verachtelijke en verderflijke van het duel* (Amersfoort 1892), p. 41, noot 1. In Frankrijk, waar de democratisering van het duel het meest doorzette, bleven duels door gewone soldaten sociaal geaccepteerd (McAleer, *Dueling*, p. 194).

⁹¹ Volgens De Amicis was er zelfs 'altijd een officier als eerste aanleiding bij in het spel' (De Amicis, *Nederland*, p. 138).

⁹² Anten, *Het verachtelijke*, p. 28. Bij het in noot 28 genoemde duel uit 1893 was een marineofficier betrokken.

⁹³ McAleer, *Dueling*, p. 201.

Bij veel van de duels die in de zeventiende en achttiende eeuw op Nederlandse bodem zijn uitgevochten waren buitenlandse militairen in Staatse dienst betrokken. De invoering van de algemene dienstplicht maakte de werving van huursoldaten overbodig. In het Koninkrijk der Nederlanden werden alle manschappen en nagenoeg het hele kader van het leger uit de eigen bevolking gerekruteerd, het KNIL uitgezonderd.

Net als de de-kosmopolitisering van de universiteiten is de vernederlandsing van het leger medeverantwoordelijk geweest voor de vermindering van het aantal duels hier ten lande. Niettemin werd ook in de negentiende eeuw de oude erecode door de Nederlandse landmachtofficiëren gekoesterd. Point d'honneur-kwesties waren een favoriet gespreksonderwerp voor deze categorie militairen.⁹⁴ Vooral jonge officieren vertelden elkaar graag verhalen over bloederige duels, al was daar 'magtig veel gezwets en rodomontade [= grootspraak]' bij.⁹⁵

Naarmate de negentiende eeuw vorderde werden duellerende militairen in Nederland steeds uitzonderlijker. 'Tweegevchten onder onze officieren behooren tot de zeldzaamheden', aldus minister van Oorlog F. Delprat in 1871.⁹⁶ Ook de minister van Marine J.C. Jansen wees in 1893 op het 'gelukkig zeer zeldzaam voorkomen van tweegevchten tussen officieren'.⁹⁷ Daarentegen stelde H.J. Scheuer in zijn dissertatie *Insubordinatie en militair tweegevecht* (Utrecht 1893) dat het duel 'onder militairen nog helaas betrekkelijk veel voorkomt'.⁹⁸ Mogelijk doelde Scheuer daarbij op de situatie in Nederlands-Indië, waar het duelleren later is uitgestorven dan in het bezadigde moederland. In de tropenzon raakten de gemoederen sneller verhit en de pacificatie van de buitengewesten bracht gewenning aan geweld met zich mee. Ook de verveling en irritaties binnen kleine gemeenschappen van tot elkaar veroordeelde Europeanen wakkerden de lust tot duelleren aan.

Eerder al zagen we hoe Multatuli er prat op ging in Padang aan de lopende band met de aldaar geleverde officieren te hebben geduelleerd. Natuurlijk moeten Multatuli's uitlatingen

---

⁹⁴ N.N., *Handboek tot opleiding en beschaving van verstand en zeden voor aankomende officieren*. Naar het Hoogduitsch, dl. 2 (Haarlem 1829), p. 85.

⁹⁵ De Vos, *Prijs-vrage*, p. 166.

⁹⁶ *Handelingen Tweede Kamer 1871-1872*, Bijlagen, p. 1554.

⁹⁷ *Handelingen Tweede Kamer 1893-1894*, Bijlage A, hoofdstuk VI, nr. 34, p. 28.

⁹⁸ Scheuer, *Insubordinatie*, p. 27.

daaromtrent met een korrel zout worden genomen, maar een feit is dat er omstreeks 1850 in het Nederlands-Indië veelvuldig werd geduëlleerd. Het duidelijkste bewijs daarvan vormt een artikel over het duel in de jaargang 1893 van het *Indisch Militair Tijdschrift*. Volgens de auteur, een niet bij name genoemde oud-hoofdofficier, was duelleren een jaar of dertig jaar geleden ‘den ganschen archipel door gerekend als het ware aan de orde van den dag’. De meeste kapiteins uit die tijd hadden ‘in hunnen luitenantstijd’ als secondant en/of combattant met duels te maken gehad. Zo kende hij een luitenant die in twee jaar maar liefst elf keer had geduëlleerd. Een van die duels eindigde met de dodelijke verwonding van zijn tegenstander, hetgeen was bestraft met slechts acht dagen streng arrest. Gelukkig waren de tijden zodanig veranderd dat men in Nederlands-Indië ‘slechts nu en dan nog van een duel hoort spreken’, terwijl het tweegevecht in Nederland zelfs ‘zoo goed als verdwenen [is]’. Het aantal duels zou nog verder kunnen worden teruggebracht wanneer ‘de secondanten steeds handig optraden, niet onnoodig de zaak embrouilleerden en niet onoordeelkundig te werk gingen’.⁹⁹ Als secondant optredende jonge officieren van de huidige generatie zijn vaak slecht geïnformeerd over de regels van het duelleren, met alle gevolgen van dien (zoals het uitdagen van tegenstanders die niet *satisfaktionsfähig* zijn). De schrijver geeft daarom een overzicht van de voornaamste duelvoorschriften, waarbij hij verwijst naar een enige jaren tevoren verschenen *Gids in zaken van eer voornamelijk ten dienste van officieren*.¹⁰⁰ Het artikel mag representatief worden geacht voor de mentaliteit van het toenmalige officierscorps: men wees het duel niet principieel af, maar vond wel dat het zoveel mogelijk moest worden voorkomen.

Omdat landmachtofficieren verreweg de belangrijkste categorie duellisten vormden - althans in Nederland en Nederlands-Indië - concentreerden bestrijders van het duel zich op deze groep. In zijn *Verhandeling over het tweegevecht of duël* (Groningen 1814) behandelt kapitein M. van Vlierden speciaal voor zijn ‘militaire kameraden’ een reeks bezwaren tegen het duelleren: het gaat in tegen de goddelijke en menselijke wetten; de aanleidingen tot duels zijn bijna altijd onbenullig; de beledigde partij bewijst door te duelleren niet haar gelijk, dat kan

---

⁹⁹ N.N. (‘een oud-hoofdofficier’), ‘Eenige beschouwingen omtrent het tweegevecht’, in: *Indisch Militair Tijdschrift* 24 (1893), p. 324-330; aldaar, p. 324.

¹⁰⁰ Joachim (pseudoniem), *Gids in zaken van eer voornamelijk ten dienste van officieren (...) van de Nederlandsche zee- en landmacht (schutterijen) en van het Nederlandsch-Indische leger, bevattende 1. de internationale regels voor het tweegevecht; 2. uittreksel uit het Nederlandsch Wetboek van Strafrecht (het tweegevecht)* (Hoorn [1889]). Volgens een aantekening in het exemplaar van het Legermuseum te Delft is kapitein Ardesch van Hummel vermoedelijk de auteur.

alleen de rechter doen; ware eer wordt door een belediging niet aangetast; wie duelleert toont geen moed maar roekeloosheid.¹⁰¹ En last but not least: duellieren ondergraaft de militaire discipline.

Van Vlierden zag ‘gebrek aan genoegzame bezigheden’ als een belangrijke oorzaak van het duellieren door militairen. In plaats van hun tijd te verdoen met kaarten en biljarten moesten officieren en manschappen de hele dag nuttig bezig zijn met ‘zowel werkdadige als beschouwende wetenschappen’ en praktische militaire oefeningen. Om het studeren te bevorderen diende elk corps te worden voorzien van een kleine bibliotheek.¹⁰²

In 1804 bekroonde het Utrechts Genootschap van kunsten en wetenschappen twee prijsvraagverhandelingen over maatregelen tegen het duellieren. De winnaar van de zilveren medaille, de Waal Charles Heylus, vond dat de overheid degenen die de moed hadden opgebracht om een uitdaging tot een duel te weigeren moest belonen. Bij benoemingen diende aan deze weigeraars voorrang te worden verleend. Daarbij dacht Heylus met name aan het bevorderingsbeleid voor militairen.¹⁰³

De doopsgezinde predikant Willem de Vos, wiens inzending met de gouden medaille werd bekroond, was ervan overtuigd dat wanneer het zou lukken om het duel onder militairen uit te roeien het in de rest van de samenleving vanzelf zou uitsterven. De Vos stelde daartoe een reeks van maatregelen voor. Veldpredikers moesten de strijd aanbinden tegen duels.¹⁰⁴ Corpsen of officieren van corpsen die gedurende een bepaalde periode duel-vrij waren geweest verdienden een gratificatie. Ook in de verspreiding van antiduelleerliederen en -lectuur zag De Vos heil.¹⁰⁵ Militaire autoriteiten moesten zich in het openbaar van het duellieren distantiëren, bijvoorbeeld door geen begrafenissen van gedode duellisten bij te

---

¹⁰¹ Een anonieme redacteur van het tijdschrift *Eigen Haard* relativeerde de moed van duellisten door erop te wijzen dat er onder deze ‘helden’ menigeen was die het niet aandurfde om ‘regelrecht naar de tandmeester te lopen of zijn vrouw tegen te spreken’ (N.N., ‘Duel in ’t Bosch’, in: *Eigen Haard* (1892), p. 212-214; aldaar, p. 212.

¹⁰² Van Vlierden, *Verhandeling*, p. 60-65.

¹⁰³ De verhandeling van Heylus is afgedrukt achter De Vos, *Prijs-vrage*, p. 209-211.

¹⁰⁴ De Vos, *Prijs-vrage*, p. 48-49.

¹⁰⁵ Aldaar, p. 92-93.

wonen.¹⁰⁶ De Vos doet ook de curieuze suggestie om op gezette tijden legale duels te organiseren, begeleid door treurmuziek en vermanende toespraken.¹⁰⁷

Interessanter dan dergelijke wereldvreemde voorstellen is de geslaagde poging van De Vos om in de huid te kruipen van een hoge militair die het duel ‘een helsche uitvinding’ noemt maar het desondanks verdedigt. Het ‘legerhoofd’ in kwestie constateert dat in de burgermaatschappij een beledigde zich gemakkelijk kan onttrekken aan de omgang met zijn belediger. In een kleine gemeenschap als een leger is dat niet mogelijk, terwijl juist daar harmonie moet heersen ‘om tot één oogmerk steeds verenigd te zijn’. Legers - aldus nog steeds de door De Vos opgevoerde zegsman - bestaan voor een groot deel uit buitenlanders wier bereidheid om hun leven te offeren niet voortkomt uit vaderlandsliefde. De verbondenheid van een militair met een land duurt niet langer dan zijn contract. Alleen de ‘alom aangenomen regel van Eer’ houdt een leger bijeen. Het is onbillijk van een militair te verwachten dat hij zijn leven op het spel zet voor de eer van een vorst of land, maar persoonlijke beledigingen geduldig slikt.¹⁰⁸

Met het blootleggen van deze ongerijmdheid raakt De Vos een wezenlijk punt. Allerlei latere auteurs, onder wie de Engelse duel-historicus V.G. Kiernan, hebben op de parallellie tussen oorlogvoeren en duelleren gewezen: een oorlog vanwege de gekwetste eer van een natie is vergelijkbaar met een duel dat wordt aangegaan om een persoonlijke belediging te wreken.¹⁰⁹ De Vos overtuigt ook wanneer hij in zijn verhandeling, die nog uit de tijd vóór de invoering van de conscriptie (1811) dateert, wijst op de functionaliteit van het point d’honneur als supranationaal bindmiddel voor een leger dat bestaat uit huurlingen, onder wie veel buitenlanders.

Als tegemoetkoming aan het militaire eergevoel pleitte De Vos ervoor om bij elk corps een persoon aan te stellen of commissie in het leven te roepen die zich speciaal zou bezighouden met beledigingszaken. De betrokken persoon of commissie zou bevoegd moeten zijn om boetes en gevangenisstraffen op te leggen.¹¹⁰ Met dit voorstel opende De Vos een de hele

---

¹⁰⁶ Aldaar, p. 101.

¹⁰⁷ Aldaar, p. 104-107.

¹⁰⁸ Aldaar, p. 65-73.

¹⁰⁹ Kiernan, *The duel*, p. 315-318, 325; McAleer, *Dueling*, p. 107-108.

¹¹⁰ De Vos, *Prijs-vrage*, p. 118.

negentiende eeuw voortdurende discussie over de instelling van officiële instanties voor de collegiale regeling van erezaken.

Een voorziening op dit gebied werd geschapen in de Wet betreffende de bevordering, het ontslag en het op pensioen stellen van officieren bij de landmacht. Artikel 31 van deze wet uit 1851 bepaalde dat wanneer officieren om welke reden dan ook een mede-officier onwaardig vonden om in dienst te blijven, de minister van Oorlog kon worden verzocht betrokkene te dagen voor een ad hoc in te stellen, uit zeven officieren bestaande raad van onderzoek. Deze mogelijkheid is echter zelden benut om een officier die had geweigerd te duelleren ter verantwoording te roepen.¹¹¹ Officieren regelden erezaken liever zelf, in plaats van af te wachten of de minister bereid zou zijn tot het instellen van een raad van onderzoek, die trouwens alleen adviserende bevoegdheid bezat.

Zelfbenoemde ereraden van officieren kenden zich het recht toe een aan eerloosheid schuldig bevonden persoon te veroordelen tot sociale uitsluiting. Niet alleen militairen maar ook burgers konden slachtoffer worden van een dergelijk ostracisme. Dat overkwam bijvoorbeeld R. van Os, een ingenieur bij de dienst Burgerlijke Openbare Werken van Buitenzorg, de residentie van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Van Os werd in 1872 vanwege een futiliteit uitgedaagd tot een duel door kapitein Felix von Balluseck. De ingenieur weigerde te duelleren. Hij was wel bereid zijn excuses aan te bieden, maar alleen wanneer Von Balluseck dat ook zou doen. Daarop werd Van Os door een vergadering van Buitenzorgse officieren dood verklaard. Gouverneur-generaal Loudon wilde de lieve vrede in de Buitenzorgse society herstellen en kreeg Van Os zover dat hij alsnog zijn verontschuldiging aanbood. De Buitenzorgse officieren, die daarover een nieuwe vergadering belegden, gingen met deze oplossing akkoord.¹¹²

Tijdens deze affaire waren twee hoge officieren met elkaar in aanvaring gekomen: J.I. de Rochemont en J. Verstege. De Rochemont had zich als adjudant van Loudon ingezet om een eind te maken aan de brouille tussen Van Os en Von Balluseck. Verstege, die was opgetreden als secondant van Von Balluseck, wilde daarentegen niet dat er zou worden teruggekomen op de doodverklaring van Van Os: het aanvaarden van te laat aangeboden excuses druiste in tegen de militaire eer.

---

¹¹¹ Antem, *Het verachtelijke*, p. 104-105); Gevers, 'De wet en het duel', p. 306.

¹¹² Fasseur, *Indischgasten*, p. 219-220.

In 1888 kregen De Rochemont en Verstege, beiden inmiddels gepensioneerd als luitenant-kolonel en teruggekeerd naar Nederland, opnieuw hevige ruzie. Op initiatief van Verstege was een commissie ingesteld die onderzoek zou gaan doen naar de oorzaken van de beriberi-epidemie op Atjeh. Verstege ging niet in op een aanbod zelf zitting te nemen in de commissie, dit om de schijn te vermijden dat zijn initiatief uit eigenbelang was voortgekomen. Tot zijn grote woede bemachtigde De Rochemont het secretariaat van de commissie.

Verstege publiceerde een pamflet waarin hij De Rochemont te kijk zette als een leugenaar, blaaskaak en laffe vleier, die onwaardig was het secretariaat van de commissie te vervullen.¹¹³ De Rochemont legde de beledigende brochure voor aan de Haagse arrondissementsrechtbank. Tijdens een geruchtmakend proces werd Verstege door de officier van justitie smaad ten laste gelegd. De rechter vond dat te ver gaan en oordeelde Verstege alleen schuldig aan belediging, te bestraffen met een boete van tweehonderd gulden.¹¹⁴

Naar aanleiding van De Rochemonts gerechtelijke actie werd een vergadering belegd door een vijftigtal dragers van de Militaire Willemsorde, het ereteken waarmee ook Verstege en De Rochemont begiftigd waren. Het gezelschap van geridderden kwam tot de conclusie dat De Rochemont had moeten duelleren in plaats van justitie bij de zaak te betrekken. De Rochemont had daarmee de militaire eer geschonden en was daardoor niet langer waardig met officieren om te gaan.

In het juridische tijdschrift *Het Paleis van Justitie* werd deze veroordeling bestempeld als ‘openbare minachting van de wet’. Een militaire natie als Duitsland mocht dan dwepen met het begrip militaire eer, in Nederland ‘behoeft de militaire rok geen andere eerbegrippen mee te brengen dan de gewone jas van den burger’.¹¹⁵ De socialistische schrijver en politicus Frank van der Goes wijdde een lang artikel aan de zaak. Hij vond dat De Rochemont er verstandig aan had gedaan niet te duelleren maar de justitiële weg in te slaan.¹¹⁶

Aan een in de kiem gesmoord duel wijdde de Deense arts Johan Wøller enige pagina’s in zijn boek over de tijd dat hij werkzaam was in Nederlands-Indië. Wøller goot zijn memoires in

---

¹¹³ J.J.W.E. Verstege, *De staatscommissie in zake de beri-beri-quaestie* (’s-Gravenhage 1888).

¹¹⁴ Fasseur, *Indischgasten*, p. 219-230.

¹¹⁵ *Het Paleis van Justitie* (1888) nr. 114.

¹¹⁶ Ph. Hack van Outheusden [= Frank van der Goes], ‘Een zaak van eer’, in: *De Nieuwe Gids* 4 (1889), p. 1-22.

de vorm van een biografie over een zekere dokter Esrom, die in 1903 als officier van gezondheid dienst nam in het KNIL. In deze pseudo-biografie vertelt Wøller hoe zijn alter ego Esrom tijdens een partijtje biljart in de officierssociëteit van Kota Radja (Atjeh) onenigheid kreeg met een luitenant, die ten onrechte claimde een carambole te hebben gemaakt. Nadat Esrom hem openlijk van leugenachtigheid had beschuldigd, maakte de luitenant een lichte buiging voor zijn tegenstander, kondigde vervolgens in bedekte termen aan deze tot een duel te zullen uitdagen ('U zult nog nader van mij horen') en verliet toen de soos. Esrom bereidde zich voor op de komst van de secondant die uit naam van de luitenant de uitdaging zou overbrengen. Hij nam zich voor de uitdaging te accepteren, maar de secondant kwam niet opdagen. Twee dagen later ontving hij een brief van de luitenant waarin deze voorstelde het incident te vergeten. Zo liep de zaak met een sisser af. Achteraf vond Esrom het de grootste dwaasheid in zijn leven dat hij bereid was geweest 'zijn leven voor een biljardbal op het spel te zetten'.¹¹⁷

In een geval als dit was het niet denkbeeldig geweest dat de collega's van de twee officieren druk op hen hadden uitgeoefend om het duel toch te laten doorgaan. Door zich te allen tijde bereid te tonen om te duelleren – ook over kleinigheden – etaleerde een officier de doodsverachting die een militair beroepshalve eigen diende te zijn. Wie weigerde te duelleren bracht niet alleen zichzelf in diskrediet maar tastte ook de eer van zijn regiment en die van het officierscorps in het algemeen aan. Duelweigeraars liepen daardoor groot risico een outcast te worden, zoals bijvoorbeeld al bleek uit het eerder aangehaalde vonnis van de Bredase krijgsraad wegens de doodslag in het duel Van Bolhuis/Van Lidth de Jeude (1844). De krijgsraad sprak Van Lidth de Jeude vrij omdat deze het duel niet had kunnen weigeren zonder de minachting van zijn medeofficieren op de hals te halen en daarmee zijn militaire carrière op het spel te zetten.

Illustratief voor de collegiale pressie is ook een rechtszaak uit 1841 tegen de tweede luitenant Zegers Veeckens. Deze had de eerste luitenant Otterbein 'grovelijk' beledigd en was daarvoor door zijn corpscommandant tot zes weken streng arrest veroordeeld. Otterbein nam met die straf geen genoegen. Hij daagde Zegers Veeckens uit tot een duel om te ontkomen aan 'eenen moeyelyken toestand ten opzichte van zyne medeofficieren'. Tijdens het daarop volgende degenduel werd Otterbein gewond. De krijgsraad in Maastricht legde Zegers

---

¹¹⁷ Johan Wøller, *Als officier van gezondheid naar Nederlands-Indië* (Utrecht z.j.), p. 154-158.

Veeckens één maand correctionele gevangenis en daarnaast vier dagen streng arrest op, welk vonnis door het Hoog Militair Gerechtshof werd bevestigd. Zegers Veeckens diende bij Willem II een rekest om kwijtschelding van deze straffen in. Op advies van de Hoge Raad, de directeur-generaal van Oorlog en de minister van Justitie verminderde de koning de straffen tot veertien dagen streng arrest.¹¹⁸

In 1891 behandelde de arrondissementsrechtbank te Utrecht een zaak over een duel tussen een student medicijnen en een luitenant. De student had de luitenant een klap gegeven, waarop deze genoegdoening eiste. Hij werd daarin gesteund door een van zijn superieuren, luitenant-kolonel Huber.¹¹⁹ Deze achtte een duel onvermijdelijk tenzij er behoorlijke verontschuldiging werd aangeboden. Van excuses wilden echter noch de luitenant noch zijn collega-officieren weten: deze belediging kon alleen in een duel worden gewroken. Tijdens de rechtszitting verklaarde Huber dat de luitenant waarschijnlijk door een raad van onderzoek uit dienst zou zijn verwijderd wanneer er in dit geval niet was geduellerd.

De student had om drie weken uitstel gevraagd omdat hij geen ervaring bezat in het afgesproken wapen, de sabel, en daarmee eerst wilde oefenen. Toen de luitenant uitstel weigerde koos de student voor een pistoolduel. De student, die niet eens in staat bleek zelf de haan van zijn pistool te spannen, loste het eerste schot en miste. Ook de luitenant schoot ernaast, waarschijnlijk expres. De officier van justitie eiste voor beiden een gevangenisstraf van veertien dagen. Als verzachtende omstandigheid voor de luitenant, die hij het meest schuldig achtte, voerde hij aan dat deze had gehandeld ‘onder den invloed der bij de militairen heerschende denkbeelden’. De uitspraak was conform de eis.¹²⁰

Diverse kranten besteedden aandacht aan deze rechtszaak en in de Tweede Kamer werden er vragen over gesteld. De afgevaardigde Van Vlijmen wilde de wet op de bevordering, het ontslag en de pensionering van landmacht-officieren zodanig aanpassen ‘dat officieren die

---

¹¹⁸ Nationaal Archief, Archief Kabinet des Konings 1841-1897 inv. nr. 76, KB van 25-12-1841 nr. 13.

¹¹⁹ Voor andere voorbeelden van militairen die door hun superieuren werden gestimuleerd of zelfs gedwongen te duelleren zie: H. Lucas, ‘Rixe à Ruremonde’, in: *Spiegel van Roermond* (2000), p. 125-129; Ignaz Matthey, ‘De affaire Van Keerbergh/Von Königsmarck (1856-1858). Hoe een Limburgse baron de eer van Pruisen krenkte’, te publiceren in *De Maasgouw. Tijdschrift voor Limburgse Geschiedenis en Oudheidkunde*.

¹²⁰ *Het Paleis van Justitie* 20 (1891), nrs. 47, 51.

geduëleerd hebben worden ontslagen, hetzij met, hetzij zonder pensioen'.¹²¹ Kapitein Anten schreef naar aanleiding van deze zaak het pamflet *Het verachtelijke en verderfelijke van het duel*. Anten nam daarin stelling tegen zijn collega Huber, die zijn fiat aan het duel had gegeven.

Kort na de verschijning van Antens pamflet verwekte een andere duellaffaire nog meer beroering. Aan boord van een marineschip in Nederlands-Indië had een officier aan tafel een medeofficier voor lafaard uitgemaakt. Ondanks aandringen van zijn kameraden weigerde de beledigde officier te duelleren, waardoor hij zich onmogelijk maakte. De 'lafaard' moest naar Nederland komen, waar werd onderzocht of zijn weigering wellicht verband hield met krankzinnigheid. Dat bleek niet het geval, maar desondanks werd hij voor vijf jaar op pensioen gesteld. Verschillende leden van de Eerste en Tweede Kamer maakten bezwaar tegen de gang van zaken: de officier die zich netjes aan de wet had gehouden moest het bezuren terwijl tegen diens uitdager niets was ondernomen.¹²²

Volgens de infanterie-officier A.W.P. Weitzel, later minister van Oorlog, konden 'regtbanken van eer' (niet te verwarren met de eerder genoemde raden van onderzoek) veel bijdragen aan het terugdringen van de duellen omdat zij aan officieren de zekerheid boden 'dat onze militaire eer nooit ongewroken zou blijven'.¹²³ Als voorbeeldig in dit opzicht gold Pruisen, waar sinds 1843 elk regiment een ereraad en - als hoger orgaan - een ererechtbank had die beledigingen of andere geschillen tussen officieren moesten beoordelen en zo mogelijk vreedzaam oplossen. Kwamen partijen er niet uit, dan mocht c.q. moest er worden geduëleerd.

In 1893 reageerde de minister van Marine Jansen in de Tweede Kamer afwijzend op een voorstel om ook in Nederland ererechtbanken in te stellen. Volgens Jansen hadden dergelijke instellingen hier geen bestaansrecht omdat de artikelen over het tweegevecht in het Wetboek van Strafrecht ook van toepassing waren op militairen.¹²⁴ Onder Nederlandse officieren

---

¹²¹ *Handelingen Tweede Kamer 1891-1892*, II, p. 520, 530; bijlage A, hoofdstuk VIII, nr. 15, p. 3; nr. 17, p. 11.

¹²² *Handelingen Eerste Kamer 1892-1893*, I, p. 317-318; *Handelingen Tweede Kamer 1892-1893*, II, p. 622-623, 628.

¹²³ A.W.P. Weitzel, 'Het tweegevecht', in: *Militaire Spectator* 11 (1843), p. 206-213, 235-242, 257-262; aldaar, p. 261-262.

¹²⁴ *Handelingen Tweede Kamer 1893-1894*, II, p. 623, p. 628; Bijlage A, hoofdstuk VI, nr. 32, p. 9; nr. 34, p. 28.

bestond echter een breed draagvlak voor de instelling van ereraden en ererechtbanken naar Pruisisch model.¹²⁵

H. Kerremans, kapitein der artillerie in het KNIL, publiceerde in 1909 een werkje onder de titel *Regels en gebruiken van het duel en tot vreedzame bijlegging van geschillen*. Kerremans achtte het duel ‘als maatschappelijk verschijnsel onvermijdbaar, zoolang geen ander en beter middel tot oplossing van ernstige geschillen onder mannen van eer gevonden is’. In 1911 nam hij het voortouw tot de oprichting van een Nederlands-Indische afdeling van de Ligue internationale contre le duel et pour la protection de l’honneur. Deze bond, die in 1901 te Parijs was gesticht, stelde zich ten doel duels te voorkomen door geschillen tussen ‘mannen van eer’ door ereraden te laten beslechten.¹²⁶ Binnen een jaar hadden 273 sympathisanten, voor het overgrote deel KNIL-officieren, het initiatief van Kerremans ondersteund.¹²⁷

Voorzover bekend heeft het laatste klassieke ereduel in Nederland in 1909 plaatsgevonden tussen de officieren George Römer en Reinier baron Van der Capellen. De aanleiding was een conflict over een promotie. Overste Römer stond op de nominatie bevorderd te worden. Zijn meerderen hadden gunstig over hem gerapporteerd, maar minister van Oorlog Van Rappard wilde ook nog de mening van kolonel Van der Capellen vernemen. Bij een oefening op de hei was Van der Capellen ooit één dag de superieur van Römer geweest. Van der Capellen liet in een nota weten dat Römer toen te weinig initiatief had getoond. Van Rappard besloot daarop de promotie niet te laten doorgaan. Het Tweede-Kamerlid Van Idzinga, een bekend staatsrechtgeleerde, nam het voor Römer op. Hij ontdekte een procedurefout: tegen de voorschriften in was de nota van Van der Capellen bij het promotiedossier van Römer gevoegd zonder deze inzage te geven in dit voor hem belastende document. In een interview in *De Telegraaf* beweerde Van Idzinga dat Römers promotie was afgeketst op kuiperij en persoonlijke antipathieën. Een verontwaardigde minister Van Rappard riep Van Idzinga in de Tweede Kamer ter verantwoording. Een Kamercommissie die de zaak onderzocht kwam tot de conclusie dat Van der Capellens nota inderdaad aan Römer ter inzage had moeten worden

---

¹²⁵ Gevers, ‘De wet en het duel’, p. 312-313; C. Th. H., ‘Het duël’, in: *De Nieuwe Spectator. Krijgsgeschiedkundig Tijdschrift (...)* 19 (1865), p. 689-691; W.R., ‘Een woord over het duel’, in: *Militaire Spectator* 39 (1871), p. 144-154; aldaar, p. 149-151; Joachim, *Gids in zaken van eer*, p. 6.

¹²⁶ *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 13-3-1911.

¹²⁷ Voor de namen van deze sympathisanten zie: *Indisch Militair Tijdschrift* 42 (1911), p. 626-628, 737, 924-926, 1012, 1100-1101.

gegeven. Intussen verdedigde Van der Capellen zich tegen de aantijging dat hij zelf de nota bij het dossier zou hebben gevoegd.

Uiteindelijk zag Römer zich genoodzaakt Van der Capellen uit te dagen tot een duel. Op 23 mei 1909 bevochten de twee elkaar op de sabel in een Haagse schermzaal, waarbij beiden een hoofdwond opliepen. De rechter veroordeelde hen tot een gevangenisstraf van vijf dagen. Wekenlang stond het Haagse dagblad *Het Vaderland* vol met ingezonden stukken over deze zaak.¹²⁸ De cartoonist Jan Visser van *De Notenkraker* maakte er een spotprent op.

Enkele maanden na zijn veroordeling werd Van der Capellen door de minister van Oorlog W. Cool benoemd tot inspecteur der cavalerie. Deze bevordering van een duellist wekte de toorn van het liberale Tweede Kamerlid L. Thomson, een officier buiten dienst die allerlei ingrijpende hervormingen binnen de krijgsmacht bepleitte.¹²⁹ Gesteund door enkele geestverwanten diende Thomson een motie in waarin de Kamer het duel onvoorwaardelijk afkeurde en de verwachting uitsprak dat de regering in de toekomst geen besluiten meer zou nemen die - zoals de gewraakte benoeming - getuigden van een slappe houding tegen het duellieren. In zijn weerwoord betitelde minister Cool duellieren als ‘zeer afkeuringswaardig’, maar hij verdedigde de benoeming met het argument dat Van der Capellen de enige geschikte kandidaat was voor de post. De Kamer bleek niet overtuigd door dit antwoord en nam de motie Thomson c.s. aan met 62 tegen vier stemmen.¹³⁰

Tijdens de discussies die zijn voorafgegaan aan de totstandkoming van het Wetboek van Militair Strafrecht uit 1903 is de vraag aan de orde gekomen of in dit wetboek speciale aandacht geschonken moest worden aan het tweegevecht. Uiteindelijk heeft dit geleid tot het opnemen van een artikel waarin de uitdaging tot een tweegevecht naar aanleiding van een dienstaangelegenheid alsook het overbrengen en het aannemen van die uitdaging, als ‘misdrijf tegen de ondergeschiktheid’ (insubordinatie) worden aangemerkt (oorspronkelijk art. 96, later art. 112).¹³¹ Er is welgeteld één keer iemand op grond van dit artikel veroordeeld, en wel in

---

¹²⁸ L. van Heijningen, *De bevruchtende kus* (Deventer 1999), p. 143-155; Van Weel, ‘Halt, bloed!’ (1999), p. 153; (2000), p. 164.

¹²⁹ Over Thomson zie www.parlement.com/9291000/biof/01359, alwaar ook een uitgebreide literatuuropgave, en de doctoraalscriptie geschiedenis van J. de Zeeuw op www.jandezeeuw.nl/scriptie.htm (15-2-2005).

¹³⁰ *Handelingen Tweede Kamer 1910-1911*, I, zittingen van 15-12 en 16-12-1910, p. 1107, 1110, 1131-1132, 1134.

¹³¹ *Staatsblad* (1903), nr. 111; J. van Dijk, *Wetboek van Militair Strafrecht en Wet op*

1956 door de zeerijksraad in Nederlands Nieuw-Guinea. Het ging om een hofmeester der derde klasse die een korporaal-hofmeester had uitgedaagd tot een vuistgevecht.¹³² Bij de herziening van het Wetboek van Militair Strafrecht in 1990 is het tweegevechtartikel gesneuveld.

Poesjkin

Vanouds hebben Nederlanders zich afkerig getoond van het duelleren. Des te opmerkelijker is de connectie tussen Nederland en het beroemdste ereduel aller tijden: dat waarbij de Russische schrijver Alexander Poesjkin (1799-1837) dodelijk gewond raakte.¹³³ Poesjkins tegenstander, de gardeofficier Georges d'Anthès, was een pleegzoon van Jacob Derk baron van Heeckeren, de Nederlandse gezant in Sint-Petersburg. Sinds zijn naturalisatie tot Nederlander in 1836 mocht d'Anthès zich baron van Heeckeren noemen.

d'Anthès onderhield tegelijkertijd amoureuze betrekkingen met Poesjkins vrouw Natalja en zuster Katerina. Toen Poesjkin in een anonieme brief werd betiteld als 'geschiedschrijver van de orde der hoorndragers' daagde hij d'Anthès uit tot een duel. Het gevecht ging niet door omdat er ijlings een huwelijk werd gearrangeerd tussen d'Anthès en de hoogzwangere Katerina. Poesjkin richtte nu zijn woede op Van Heeckeren sr., die hij ervan verdacht achter de anonieme brief te zitten. Op 7 februari 1837 affronteerde Poesjkin de baron met een brief waarin hij hem uitschold voor 'smerig oud wijf' (*obscène vieille*) en een toespeling maakte op vermeende homoseksuele betrekkingen tussen hem en zijn pleegzoon. Van Heeckeren vond dat hij als diplomaat niet zelf kon duelleren en liet zich vervangen door d'Anthès. Op 9 februari stonden de twee zwagers in de sneeuw tegenover elkaar. Poesjkin werd bij het eerste schot zwaar getroffen, maar zag toch nog kans d'Anthès te verwonden.

---

de Krijgstucht voorzien van aantekeningen (Alphen aan den Rijn 1952, vierde druk), p. 137-138; Scheuer, *Insubordinatie*, p. 38 e.v. Over uitdagingen met het karakter van subordinatie zie ook Weitzel, 'Tweegevecht', p. 261.

¹³² *Militair-rechtelijk Tijdschrift* 49 (1956), p. 311-314). Zie ook Van Dijk, *Militair strafrecht*, p. 138 en N.N., 'Tweegevecht', in: *Militair-rechtelijk Tijdschrift* 35 (1939/1940), p. 24.

¹³³ Het nu volgende is gebaseerd op Frans Suasso, *Dichter, dame, diplomaat. Het laatste jaar van Alexander Poesjkin* (Amsterdam 1988), een proefschrift dat geheel aan dit duel is gewijd.

Daags na het duel bezweek Poesjkin aan zijn verwondingen. Tienduizenden defileerden langs de baar van de 37-jarige literator, een nationale held. Bij het gebouw van het Nederlandse gezantschap ontstonden opstootjes. d'Anthès werd het land uitgezet en Van Heeckeren zag zich eveneens gedwongen te vertrekken. Mede door de pikante betrekkingen tussen de hoofdpersonen maakte het drama Poesjkin zowel in als buiten Rusland diepe indruk en leverde het een bijdrage aan de romantisering van het duel. Nog steeds spelen Russische jongetjes het duel der duellen na: ik ben Poesjkin, jij d'Anthès.

Recente ontwikkelingen

Tegen het einde van de twintigste eeuw zijn diverse juristen zich gaan afvragen of het niet tijd werd de titel over het tweegevecht uit het Wetboek van Strafrecht te halen. Hoogleraar strafrecht J. Rummelink zag daarin geen bezwaar, maar vond voor handhaving ook wat te zeggen omdat 'gelet op de dynamische ontwikkeling van onze maatschappij met de daaraan gepaard gaande uitwassen, met de mogelijkheid van plotselinge opleving van het duellieren rekening moet worden gehouden'.¹³⁴ Rummelinks collega prof. mr. G. Corstens, inmiddels oud-hoogleraar en raadsheer bij de Hoge Raad, bepleitte in 1993 de handhaving van titel VI in het rariteitenkabinet van de strafwet 'om misschien ooit nog eens eruit te worden gehaald'.¹³⁵

Enkele jaren geleden is dat inderdaad gebeurd. In 2000 heeft de arrondissementsrechtbank te Den Bosch de artikelen over het tweegevecht van stal gehaald vanwege een treffen op een industrieterrein te Best tussen de 23-jarige S.R., bijgenaamd 'de Zigeuner', en de 28-jarige P. van V. De laatste had aangepapt met de vriendin van de Zigeuner. Deze daagde daarop Van V. uit tot een vuistgevecht, hem en zijn familie met de dood bedreigend in geval hij zou weigeren. Van V. zag geen andere uitweg dan de uitdaging te accepteren. Het gevecht begon inderdaad met blote handen, maar op een gegeven moment maakte de Zigeuner een graaibeweging ter hoogte van zijn broekriem waardoor daar een pistool zichtbaar werd. Toen Bert R., Van V.'s zwager en secondant, dat zag haalde hij ook een pistool te voorschijn en schoot de Zigeuner in zijn hals. De rechter veroordeelde alle drie verdachten onder andere wegens deelname aan een tweegevecht (art. 154 Wetboek van Strafrecht) c.q. aanzetten tot het aannemen van een uitdaging tot een tweegevecht (art. 152).¹³⁶

---

¹³⁴ Geciteerd naar Corstens, 'Tweegevecht', p. 33.

¹³⁵ Aldaar.

¹³⁶ *Algemeen Dagblad* 21-12-2000; *Het Parool* 7-12-2000. De vonnissen zijn

Het Ontwerp-Wetboek van Strafrecht uit 1847 definieert tweegevecht als ‘een, na voorafgegane uitdaging, geregeld en met eenig schiet- of scherp geweer gehouden gevecht tusschen twee personen, in tegenwoordigheid van getuigen’.¹³⁷ Volgens het Wetboek van Strafrecht uit 1881 is elk vooraf geregeld gevecht in aanwezigheid van getuigen een tweegevecht. Het gebruik van wapens wordt daar niet onder de noodzakelijke voorwaarden genoemd, wat impliceert dat ook een vuistgevecht een tweegevecht in de zin der wet kan zijn. Een vuistgevecht valt echter niet te rijmen met de traditionele opvattingen over het ereduel.¹³⁸ Op de vuist gaan gold voor een man van eer als vulgair: *jeu de main, jeu de villain*. Een negentiende-eeuwse officier zou zijn neus hebben opgetrokken voor het vuistgevecht in Best. Om nog maar te zwijgen van de verraderlijke pistolentrekkerij.

De Brabantse casus heeft de artikelen over het tweegevecht niet voor de ondergang kunnen behoeden. In februari 2005 is de Tweede Kamer met algemene stemmen en zonder noemenswaardige discussie akkoord gegaan met het voorstel ze uit het Wetboek van Strafrecht te schrappen. Op 19 december, vlak voor het ter perse gaan van dit artikel, heeft ook de Eerste Kamer hieraan zijn fiat gegeven..

In zijn memorie van toelichting op het wetswijzigingsvoorstel merkte minister Donner op dat het Wetboek van Strafrecht niet mag verworden tot een rariteitenkabinet maar een ‘redelijk getrouwe weergave [dient] te zijn van gedragingen die in de Nederlandse samenleving strafwaardig worden geacht’.¹³⁹ De artikelen over het tweegevecht, die in de afgelopen eeuw hoogst zelden waren toegepast, voldeden niet aan dat criterium. Het vonnis van de rechtbank Den Bosch inzake de duellisten te Best was niet meer dan een curiosum, aldus nog steeds Donner. De minister wees ook op de verkeerde indruk die het Wetboek van Strafrecht wekt

---

gepubliceerd op www.rechtspraak.nl, LJN-nummers AA9084, AA9085, AA9086 (30-3-2005).

¹³⁷ Ontwerp-Wetboek van Strafrecht 1847, boek II, titel XII, art. 1.

¹³⁸ Vgl. het lemma ‘duel’ in *The catholic encyclopedia* (New York 1907-1912), internetversie (www.newadvent.org/cathen/05184b.htm): ‘(...) a contest with weapons is essential to the conception of a duel’ (19-1-2005). Volgens de Nederlandse strafrechtgeleerde I. Cassutto kan een vuistgevecht niet als een duel worden aangemerkt (Cassutto, *Het strafrecht*, dl. 2, p. 135). Stokvis bestrijdt dit (Stokvis, ‘Tweegevecht’, p. 130-133).

¹³⁹ Memorie van Toelichting op het wetsvoorstel tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht en de Wegenverkeerswet 1994, in verband met de herijking van een aantal wettelijke strafmaxima. Tweede Kamer, vergaderjaar 2001-2002, nr. 28484, nr. 3, p. 4. beoogd

door op mishandeling en levensberoving als gevolg van een tweegevecht betrekkelijk lage straffen te stellen. Daardoor ontstaat immers de onjuiste suggestie dat de wetgever minder zwaar tilt aan geweldsdelicten die tijdens een tweegevecht worden begaan.¹⁴⁰

Donner voerde nog een ander argument tegen de aparte strafbaarstelling van het tweegevecht aan: wij leven ‘in een tijd waarin wij ons nauwelijks nog een actuele voorstelling van het tweegevecht kunnen maken’.¹⁴¹ Heeft de minister daarmee willen zeggen dat er tegenwoordig geen zinnig mens meer is te vinden die bereid zou zijn te duelleren? Zo ja, dan deed hij een aanvechtbare uitspraak. In januari 1995 plaatste *NRC Handelsblad* een brief van dr. D.E. Mendes de Leon, die er openlijk voor uitkwam dat hij een hem aangedane belediging maar wat graag had willen wreken door een duel. Het object van zijn woede was de toenmalige minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk. Deze had het opgenomen voor de tot Indonesiër genaturaliseerde Poncke Princen, die tijdens de politionele acties naar de vijand was overgelopen. Eind 1994 verleende de Nederlandse regering aan Princen een inreisvisum voor een familiebezoek. Toen dat bekend werd ontstond er grote deining onder de Indië-veteranen. Pronk verdedigde niet alleen de visumverlening maar prees Princen ook vanwege zijn verdiensten als mensenrechtenactivist. Mendes de Leon voelde zich daardoor tot in het diepst van zijn ziel gekwetst. Zijn broer Pablo had zich op zeventienjarige leeftijd als vrijwilliger bij de marine aangemeld en was in 1946 in Nederlands-Indië gesneuveld.

Mijn broer heeft zijn jonge leven opgeofferd voor een ideaal; een ideaal dat nu onteerd is door één der ministers. Toen de burgemeester van Maastricht op 19 oktober 1946 in zwart jacquet het doodsbericht van mijn broer kwam aankondigen, heeft mijn vader,

---

¹⁴⁰ Aldaar, p. 17-18.

¹⁴¹ Aldaar, p. 17. Naar aanleiding van Donners wetsvoorstel publiceerde de journalist Mohammed Benzakour een even pretentius als warrig artikel waarin hij de minister verwijt niet in te zien ‘dat dood door een duel, die *gestileerde* (curs. Benzakour) vorm van de crime passionel, een buitencategorie moord is’ (Mohammed Benzakour, Voor de crime passionel. Minister Donner begrijpt niets van het duel’, in: *Hollands Maandblad* (2006) afl. 3, p. 27-29). Benzakour blijkt zelf niets te begrijpen van de mentaliteit waarin de duelcultuur wortelde. De gedachte dat duels vaak werden uitgevochten om een liefdesrivaal uit te schakelen is keukenmeidenromantiek. Duels op leven en dood kwamen hoogst zelden voor. In het klassieke ereduel werd niet de dood van de tegenstander maar de bescherming van een bedreigde reputatie beoogd. Het is daarom onzinnig om het duel een ‘buitencategorie moord’ te noemen.

die behalve arts ook een groot musicus was, zijn viool in de kist gedaan en hem er nooit meer uitgehaald. Hoe gruwelijk zijn jong gestorven zoon gekrenkt is door de kwetsende uitlatingen van de heer Pronk heeft hij gelukkig nooit meer meegemaakt. En mijn moeder is te oud om het te beseffen. Ik had de heer Pronk graag wegens smaad voor de rechtbank gedaagd, maar dat kan helaas niet. *Nog liever had ik hem voor een duel uitgedaagd, maar dat mag helaas niet* [curs. I.M.]. Mijn gram kan ik alleen halen door deze brief.¹⁴²

Is het zo gek om onder dergelijke omstandigheden de mogelijkheid van een duel te overwegen? De brief van Mendes de Leon maakt dat in elk geval voorstelbaar, ook voor 21ste-eeuwers die zijn vervreemd van het premoderne eergevoel en gruwen bij de gedachte hun leven in de waagschaal te stellen voor zo iets schimmigs als het point d'honneur.

---

¹⁴² *NRC Handelsblad*, 28-1-1995.